

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE MÖ II. BINYILIN SONUNA
KADAR DOĞU AKDENİZ TİCARETİNDE KIBRIS-MISIR İLİŞKİLERİ
*CYPRUS-EGYPT RELATIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN TRADE
UNTIL THE END OF THE SECOND MILLENNIUM BC WITHIN THE
FRAMEWORK OF INTERNATIONAL RELATIONS*

Melda ÖZARGUN

Yüksek Lisans, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
MA., Düzce University, Institute of Social Sciences, Department of History

meldaoszargun@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1991-3793

Pınar PINARCIK

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Düzce University, Faculty of Science and Letters, Department of History

pınarpınarcik@duzce.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6757-1719

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
3/2, Eylül - September 2021 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Derleme Makale - Review Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **27.07.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **03.09.2021**
Sayfa-Pages : **547 – 575.**

 <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.974041>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ÖZARGUN, Melda – PINARCIK, Pınar, “Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar Doğu Akdeniz Ticaretinde Kıbrıs-Mısır İlişkileri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/2, Eylül 2021, ss. 547 – 575.

OANNES
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
3/2, Eylül - September 2021
547 – 575
Derleme Makale / Review Article

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE MÖ II. BINYILIN SONUNA
KADAR DOĞU AKDENİZ TİCARETİNDE KIBRIS-MISIR İLİŞKİLERİ*
CYPRUS-EGYPT RELATIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN TRADE
UNTIL THE END OF THE SECOND MILLENNIUM BC WITHIN THE
FRAMEWORK OF INTERNATIONAL RELATIONS

Melda ÖZARGUN – Doç. Dr. Pınar PINARCIK

Öz

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, çevresindeki uygarlıklarla her dönem etkileşim halinde olmuştur. Coğrafi konumundan dolayı geçiş güzergâhı görevi üstlenen ada, çevresindeki bu uygarlıklarla siyasi ve ticari ilişkilerde aktif rol oynamıştır. Ticari hareketliliğin altın çağını yaşadığı Geç Tunç Çağı'nda bakır, kereste ve keramik gibi aranan birçok hammadde ve işlenmiş ürüne sahip olduğu için kısa zamanda politik ve ekonomik açıdan güç kazanmıştır. MÖ 2. binyıl, Ada'nın Mısır, Yakın Doğu ve Ege medeniyetleri ile yakın ilişkiler kurduğu bir dönemdir. Konumuz gereği Kıbrıs-Mısır özeline baktığımızda Mısır kralı (Firavunu) ile Alaşia (Kıbrıs) kralı arasındaki yazışmaları gösteren Amarna Mektupları iki devlet arasındaki yazılı verileri oluştururken, şimdiye kadar yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları sonucu ele geçen maddi kültür öğelerini içeren Uluburun Batığı ve Gelidonya Batığı arkeolojik verileri oluşturmaktadır. Ele geçen bu buluntular ikili ilişkilerin ne

Abstract

Cyprus, the third largest island in the Mediterranean, has always been in contact with surrounding civilizations. Acting as a transit route due to its geographical location, the island played an active role in political and commercial relations. It gained political and economical power in a short time as it had many sought-after raw materials and processed products such as copper, timber and ceramics in the Late Bronze Age, when commercial mobility experienced its golden age. The 2nd Millennium BC is a period when the island established close relationships with Egypt, the Near East and the Aegean civilizations. When we look at Cyprus and Egypt, the material cultural items obtained as a result of the excavations and surface researches carried out so far, the Uluburun Shipwreck, the Gelidonya Shipwreck constitute the archaeological data while the Amarna Letters, which show the correspondence between the King of

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda kabul edilen "Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde MÖ. II Binyılın Sonuna Kadar Doğu Akdeniz Ticaretinde Kıbrıs Mısır İlişkileri" konulu Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

denli sık bir dokuya sahip olduğunu gösteren kıymetli verilerdir.

Çalışmada, bahsi geçen veriler aracılığıyla başlangıcından MÖ 2. binyılın sonuna kadar Kıbrıs-Mısır ilişkileri incelenmiş, Doğu Akdeniz'in bu iki önemli uygarlık arasında siyasi ve ticari ilişkiler ortaya konulmuştur.

Egypt (Pharaoh) and the King of Alasia, constitute the written data between the two states. These findings are valuable data showing how frequent the bilateral relations were.

In this study, the Cyprus-Egypt relations from the beginning to the end of the 2nd millennium BC were examined through these data, and the political and commercial relations that enabled these two important civilizations of the Eastern Mediterranean to interact were revealed.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Mısır, Doğu Akdeniz, ticaret.

Keywords: Cyprus, Egypt, East Mediterranean, trade.

Extended Abstract

Cyprus and Egypt, one of the leading civilizations of the Eastern Mediterranean, have been in constant contact throughout the historical process, and as a result, they have been influenced by each other in political, economical and cultural terms. Cyprus has been a frequent destination for various civilizations since very early times due to many reasons such as its location, underground resources, and climatic conditions. Enkomi- Mycenaean pottery found in Hala Sultan Tekke, pots with stirrup-handle from Crete, Syro-Palestinian Canaanite pots, Egyptian objects, gray pottery from Troy, etc. many finds show us these relationships. Cyprus, which has an important place in every period of history, acted as an important base in sea trade during the Late Bronze Age, when these relations were most intense; at the same time, it contributed to the trade between east and west, on the one hand as a producer and on the other hand became an intermediary through trade harbours. When we look at the political, economical and cultural relations of the island, which owes its status and prosperity to its rich copper deposits, in the context of Egypt, it is observed that it gained intensity in the Late Bronze Age. Cyprus sent various products such as spices, saffron, sage, pomegranate, fig, animal oil and opium to Egypt, especially olive oil and wine, which are the preferred products of the Mediterranean, as well as copper, timber, animal fur, horse, pottery, humpback cattle.

Egypt, the Aegean world, Libya, Nubia, Palestine, Syria, Mesopotamia, Anatolia and Cyprus, which were among the important civilizations of antiquity, are the geographies with which it has relations. Civilizations here obtained gold, grain, exotic goods and luxury goods from Egypt. When we look at the relationship established specific to our subject, commercial products such as silver, linen fabrics, luxury goods, exotic goods (gold, ivory, incense, ebony) were sent from Egypt to Cyprus. Egyptian originated and Egyptian-like products (Skarebe, Cylinder Seal, Bottle (Tile), Box Piece (Ivory or bone), Alabastrone) found in Enkomi act as evidence of luxury goods. During the Late Bronze Age, Egypt was marked by the New Kingdom period. The power it gained in the military sense made Egypt the leader of the diplomacy era. During the rise of the New Kingdom, the 18th Dynasty was active. During the 18th Dynasty, also known as the Amarna Age, Egypt was in frequent contact with various civilizations. The island, which lived the Late Cyprus period in the process leading up to the Amarna Age, experienced the peak of its relationship with Egypt in this period.

The most important written source about the interaction between Cyprus and Egypt are the Amarna Letters. In the light of these letters, the dimensions of the trade made became clear. These letters, including the range of EA 33- EA 40, led Cyprus and Egypt to establish friendly relations, exchange gifts, as well as develop their political and economical relations. The letters are also very important in terms of showing that Cyprus has a status alongside Egypt and that it is not a vassal state.

Apart from written sources, archaeological finds also constitute the arguments for the interaction. The shipwrecks of Gelidonya and Uluburun allow us to draw a political framework by seeing the economical and cultural elements of the Late Bronze Age sea trade, and the political power element states of the period, in terms of the load they carry. Compared to the dominance established on the land, the political and economical benefits of the sovereignty established in the sea have always been higher. Therefore, activities which started with gift giving and barter in the Eastern Mediterranean Late Bronze Age turned into profit over time. While the primary purpose of trade was food supply, positive factors such as transportation and product diversity led to a change in the course of needs. Trade of luxury goods and organic products is one of the indicators of this change. Copper, tin, timber, ceramic utensils, grain, wine, spices, precious stones, fabric, fabric dyes, olive oil, aromatic oils, ostrich eggs, glass ingots and gold are among the products subject to trade. The most preferred products of the Late Bronze Age were copper and tin. Since Cyprus had copper and timber, which were the raw materials sought, it gained economical and political power. The basis of the communication established between Cyprus and Egypt is the copper needed by Egypt. In addition, pottery is among the findings that directly show the relationship between the two regions. The examples found in both regions show that they were inspired by each other in the art of pottery. Another product group showing the interaction of Cyprus and Egypt is the figurines. The figurines provide evidence that there may be religious ties as well as cultural ties.

The 2nd millennium BC is the period when the interaction between Cyprus and Egypt was at its peak. It is possible to say that by means of the communication of these civilizations, which have economical, political and cultural interaction with each other, the trade in the Eastern Mediterranean made the lives of people similar and the first steps of globalization were taken in this period, and the request of humanity to reach raw materials has continued as an indispensable desire from past to present.

Giriş

Kuzeyinde Türkiye, doğusunda Lübnan ve Suriye, güneydoğusunda İsrail, Filistin ve Lübnan, güneyinde Mısır ile komşu olan Kıbrıs, Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla en erken dönemlerden beri çevresindeki kadim uygarlıklarla ticari, siyasi ve kültürel ilişkileri olmuştur. Yine bu konumu her dönem göç almasına yol açmıştır.¹ Özellikle Anadolu ve Suriye sahillerini kontrol edebilecek konumda olmasından dolayı Neolitik Çağ'dan itibaren civarda bulunan uygarlıklar için cazibe merkezi haline gelmiş ve iskân edilmeye başlanmıştır. Bu dönem özellikle Anadolu kıyılarından ve Suriye'den gelen yerleşimciler görülür.² Tunç Çağı'ndan sonra çevresindeki uygarlıklarla ilişkilerinin yoğunlaştığı, özellikle Geç Tunç Çağı'nda uluslararası ticarete önemli bir rolü olduğu

¹ Fasnacht, 2006: 517.

² Kinal, 1964: 383.

olmuştur.³ Bu dönem uluslararası deniz ticaretinin hızla gelişip yoğunlaşmasıyla, birçok limana sahip olan Kıbrıs, daha ilgi çekici duruma gelmiştir.⁴ Adada bulunan bakır, gemi kerestesi ve bazı diğer ürünler ekonomik ve politik açıdan Kıbrıs'ı güçlendirmiştir.

Eskiçağ'da Kıbrıs

Kıbrıs'ın Mısır, Yakındoğu ve Ege Denizi arasındaki ticaret üçgeninin ortasında bulunması zaman içerisinde adayı Mısır, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının hâkimiyet kurmak istedikleri alan haline getirmiş,⁵ bu durum tarihsel süreç içinde adada hâkim güçlerin sık sık el değiştirmesine de yol açmıştır.⁶ Erken Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ın doğal kaynaklarının zenginliği, merkezi bir noktada bulunması onu cazibe merkezi haline getirmiş, komşu ülkelerle ilişkileri gelişmiş, özellikle Anadolu'nun batı ve güney bölgeleri ile ticari ve kültürel ilişkileri artmıştır. Bu ilişki Anadolu kültürüne özgü keramik sanatının, maden işleme tekniklerinin Kıbrıs kültürüne yansımalarına sebep olmuştur.⁷ Yine Kıbrıs, Mısır, Suriye ve Filistinle de iletişim halinde olmuş ancak bu iletişim kültürel olarak değişikliğe yol açmamıştır.⁸ Orta Tunç Çağı'nda Suriye (Mari), Filistin, Minos kültürleri ve Mısır ile yakın ilişkiler kurulmuştur.⁹ Bu dönemde Mısır'daki Tell el Daba'da Kıbrıs-Mısır ilişkilerini gösteren beş yüzün üzerinde Kıbrıs keramiği ele geçmiştir. Yine Kıbrıs'ta bulunan Minos keramikleri, bronz aletler karşılıklı iletişimin göstergesidir.¹⁰ Bu dönem kuzey sahili boyunca Karpaz Yarımadası'nda yirmi bir adet kalenin inşa edildiğini görürüz. Bu kalelerin yapılış amacı için güvenlik ve bakır yataklarını koruma¹¹ amaçlı olduğu ileri sürülürken özellikle Mısır'da etkili olan Hiksoslar'ın payının büyük olduğu önerilir.¹² Ada'nın ortasında Hagios Sozomenos'da, kuzeyde Krini'de, doğuda Ajos Yakovos ve Milia'da bulunan mezarların Hiksoslara ait olması, bu konu hakkında şimdiye kadar herhangi bir yazılı veri olmasa da Hiksoslara dâhil olan bir kavmin Kıbrıs'a gelip bir süre burada kaldığı düşündürür.¹³ Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de hem doğu hem batı ticaretinde daha aktif bir rol oynar. Dönemin en gözde madeni olan bakırı ihraç eden Kıbrıs, ayrıca zaman içinde geliştirdiği keramik teknolojisiyle çanak çömleğini de deniz aşırı bölgelere göndermiştir¹⁴. (Harita 1) Yine mühür oymacılığı, bronz işlemeciliği, takı üretimi ve bazı keramik stillerinin gelişiminde Ege'nin Kıbrıs kültürü üzerindeki etkisi yadsınamaz¹⁵.

³ Steel, 2005: 578.

⁴ Erzen, 1976: 94; Steel, 2010: 804

⁵ Tanoğlu, 1963: 60; Maier, 1964: 13.

⁶ Erzen, 1976: :93-95.; Steel, 2010: 804; Knapp, 1990: 147.

⁷ Serter, 1975: 13; Webb, 2014: 355; Steel, 2010: 807.

⁸ Gürgen, 2017b: 14.

⁹ Astrom, 1957: 277; Gürgen, 2017b: 15.

¹⁰ Frankel, 2014: 482-497; Steel, 2010: 809.

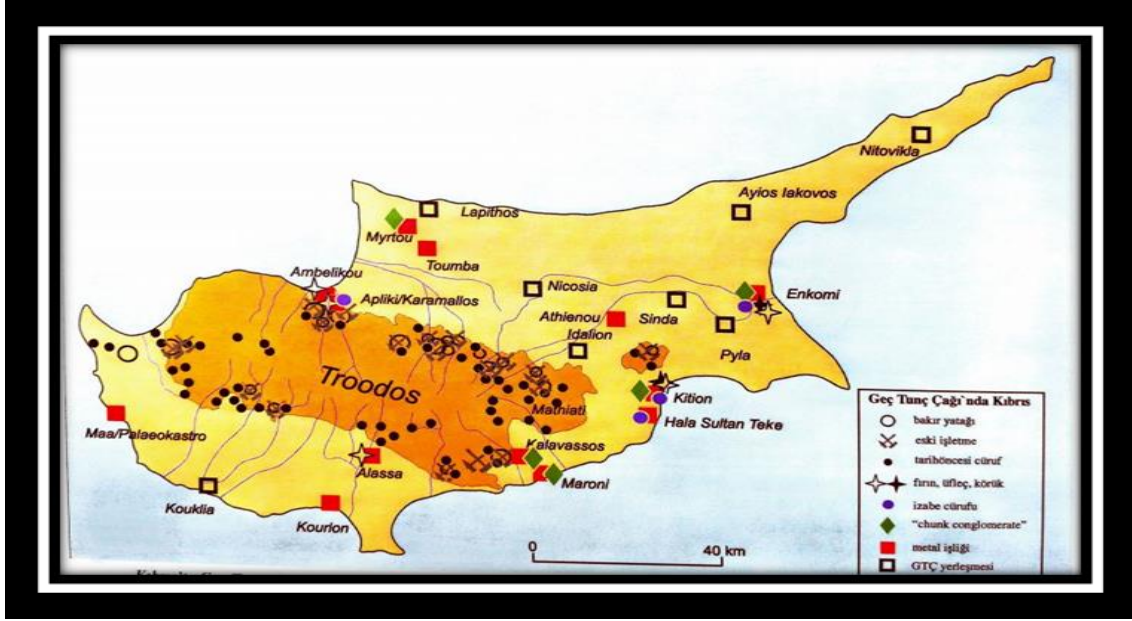
¹¹ Knapp, 1990: 418; Maguire, 2009: 26-37.

¹² Sjöqvist, 1940: 190.

¹³ Erzen, 1976: 101; Sjöqvist, 1940: 189.

¹⁴ Robertson, 1987: 14.

¹⁵ Gözlü, 2011: 330.

Harita 1: Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ın bakır yatakları¹⁶

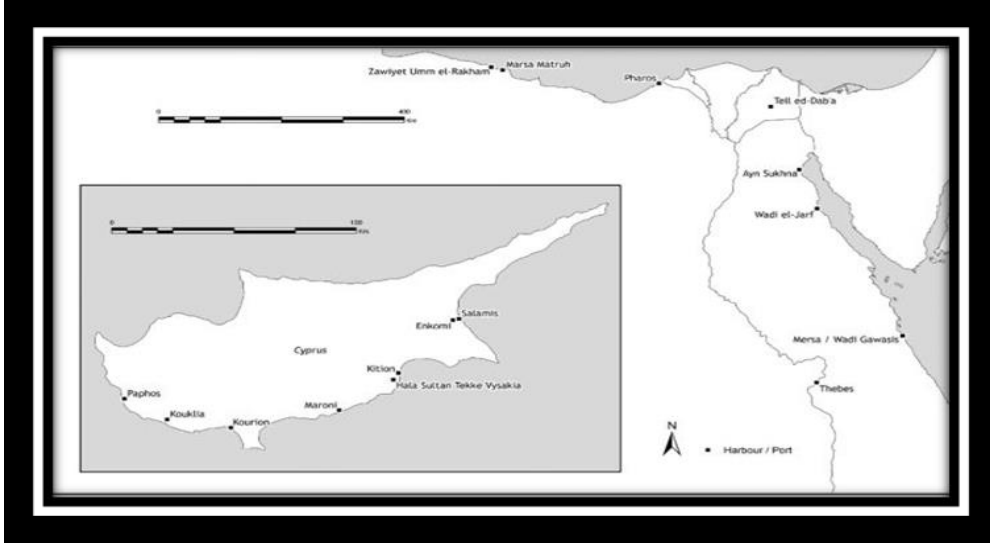
Kıbrıs'ın bu dönemde Mısır ile kurduğu ekonomik ilişkilere, Mısır Firavunu ile Alaşia Kralı arasındaki Amarna Mektupları olarak adlandırılan yazışmalar, döneme ait gemi batıklarından çıkarılan buluntular, yapılan kazılar sonucu ele geçen arkeolojik veriler ve Cesnola¹⁷ Koleksiyonunda yer alan örnekler kanıt teşkil eder. Kıbrıs'a Mısır özeline baktığımızda Mısır'dan ihraç edilen fayans ve alabaster/sumermeri gibi nesnelere de Kıbrıs-Mısır ticaretinin göstergeleri arasında yer alır. (Harita 2) Geç Tunç Çağ boyunca ada'nın siyasi yapısı hakkında bilinenler çok azdır. Bu dönem Mısır firavunu III. Tuthmosis, adaya sahip olabilmek için dönemin bir diğer gücü olan Hititler ile mücadele etmiştir. Firavun III. Tuthmosis, Karnak Tapınağı'ndaki zafer listesine Alaşia'yı da eklemiştir.¹⁸ MÖ 13. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başında Hitit, Mısır, Ugarit yazılı metinlerinde ve Mısır'da Medinet Habu'daki Ölüler Tapınağı'nda denizlerden gelen kavimleri gösteren betimlemelerde Mısır ve Kıbrıs da etkilenmiştir ancak bu etkilenme Ege ve Anadolu'da olduğu kadar yıkıcı seviyede olmamıştır.¹⁹ Ancak bu süreçte bakıra olan talebin azalması Kıbrıs'ın ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

¹⁶ Stöllner, 2006: 456.

¹⁷ Özkan, 2019: 62, 78.

¹⁸ Diakov-Kovalev, 1987: 149; Erzen, 1976: 102.

¹⁹ Kuhrt, 2019b: 6-9.

Harita 2: Kıbrıs ve Mısır²⁰

Eskiçağ'da Mısır

Çalışmamızın bir diğer önemli uygarlığı olan Mısır, coğrafi konumu itibariyle Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alır. Kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Habeşistan Dağları, batısında Libya, doğusunda Kızıldeniz ve Sina Yarımadası bulunur.²¹ Mısır'ın fiziksel çevresi ve coğrafyası tarihsel sürecinin oluşumunda oldukça önemli bir rol oynar.²² Eski Çağ'ın en bereketli topraklarından birine sahip olan Mısır, verimli topraklarını can damarı olan Nil Nehri'ne borçludur. Herodotos Mısır'ın, Nil'in armağanı olduğunu belirtir.²³ Çevresinin deniz ve çöllerle kaplı olması izole bir yaşam sürmesini sağlarken bir yandan da bölgeyi yabancı istilalarına karşı korumaktadır. Mısır medeniyeti kendi içinde gelişmiş aynı zamanda dış dünyayı etkileyecek güce ulaşabilmiş bir medeniyettir. Bu yönüyle diğer uygarlıklardan ayrılır.²⁴ Konumu sebebiyle Doğu Akdeniz bölgeleriyle ticari, siyasi ve kültürel etkileşim içine giren Mısır'ın ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanırken ticareti ise değiş tokuşa dayalıdır. Bu değiş tokuş sırasında altın ve gümüş külçeleri, süs eşyaları, egzotik mallar, köleler ve hayvanlar değer ölçütü ya da birimi olarak kullanılırdı.²⁵ Mısır medeniyetine ait toplumsal ve siyasi bilgilere çoğunlukla her firavun için özel olarak tutulan yıllıklardan, çevre medeniyetlerle kurdukları iletişimin yazılı

²⁰ Knapp –Demesticha, 2017: 2.

²¹ Bahar, 2013: 121.

²² Mertz, 2009: 21, 22.

²³ “Ülke hakkında verdikleri bu bilgiler bana doğru görünmüştür; burasını gören bir kimse, eğer azıcık akli başında bir adamsa, kendisine daha önceden haber verilmiş olmasa bile, Mısır'ın Yunanlıların yaşadıkları bölgesinin, ırmağın açtığı ve armağan ettiği bir toprak olduğunu hemen anlar ve buna ben gölün yukarısında yapılacak üç günlük bir yolculuk boyunca görülen toprakları da katacağım, adamlarım bana böyle bir şey söylememişlerdir, ama o topraklar da gerçekte böyledir” Herodotos, Tarih, II.5; Kuhrt, 2019a: 153.

²⁴ İnan, 1987: 2.

²⁵ Klengel, 1993: 93, 94.

kaynakları olan mektuplardan, yazılı metinlerden ve arkeolojik buluntulardan ulaşmak mümkündür.²⁶

Geç Hanedanlar Öncesi Dönemde konumunun doğal getirisi olarak hem Asya hem de Afrika ile ilişki kuran Mısır, bölgeler arası teması arttırarak özellikle Levant bölgesi ile ilişkisini geliştirmiştir. Bu dönemde üretim fazlası ürünler paranın bulunmadığı dönemde takas sistemi ile ihraç edilmiş, bölgeler arası etkileşimin sonucu olan ticaret Erken, Orta ve Geç Tunç Çağı'nda giderek artmıştır. 1. Hanedan döneminde (MÖ 3200-3000) Ön Asya ile ilişki içinde olan Mısır, sedir ağacı ve zeytinyağını Lübnan'dan almıştır. Ticari etkinliğin karşılıklı olduğu bu devirde Mısır keramiğinin Filistin'de görülmesi yaşanan etkileşimin güzel bir örneğidir.²⁷ Keramik dışında tahıl ürünleri, egzotik mallar, altın, keten elbise, papirüs kâğıdı, deri eşyalar gönderen Mısır, Suriye ve Filistin'i elinde tutmak için mücadele etmiştir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de mücadelelere sahne olan bu coğrafya, Mısır için ürünlerini satabileceği pazar, üretimine katkı sağlayacak iş gücü kaynağı, haraç alacağı coğrafya ve Anadolu, Kıbrıs, Mezopotamya, Ege, İran ve Afganistan gibi pek çok ülkeye açılan kapı demektir.

I. Ara Dönemde (MÖ 2345-2055) siyasal açıdan yaşanan karışıklık ticaretin aksamasına sebebiyet vermemiştir. Mısır bu dönemde Suriye'nin kıyı şehirleri, Kıbrıs ve Girit ile bağlantı halindedir. Erken 18. Hanedan döneminde Mısır'ın Doğu Akdeniz uygarlıkları ile olan teması önceki dönemlere kıyasla oldukça artmıştır.²⁸ Anadolu, Ege ve Kıbrıs ile ilişki kuran Mısır, Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1550-1070) başlarında Suriye Filistin'e yönelerek Asya kültürleri ile iletişim kurmuştur. Kurulan iletişimin neticesinde Mısır'a getirilen değerli ürünler seçkin kişiler tarafından alınmış ve adeta toplumun geri kalanından farklı olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Krallığın giderek büyüdüğü bu dönemde ülkeyi yöneten kesimin süslü mezarlar inşa ettirdikleri görülür. Döneme ışık tutması bakımından yapılan mezarların duvarında bulunan betimlemeler oldukça önemlidir. Bu betimlemelerde yabancıların krala veyahut kral temsilcilerine gönderilen hediyeleri getirdikleri görülür. III. Tuthmosis'in (18. Hanedan) yıllıkları ve diğer yazılan yıllıklarda çeşitli coğrafyalardan Mısır'a hediye gönderildiği kaydedilmiştir. Gelen ürünlerin çoğu lüks mal kategorisindedir.²⁹

18. Hanedan Mısır'ınının (MÖ 1550-1390) dış ilişkilerinde diplomasi hâkimdir. Geç 18. Hanedan döneminde (MÖ 1390-1295) yapılan yazışmalar, Tell el Amarna şehrinde bulunduğu için dönemin Amarna Devri (MÖ 1390-1322) olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Bu yazışmalar dönem ilişkileri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli kaynaklardır. Amarna Mektupları'ndan anlaşıldığı kadarıyla 18. Hanedan döneminde Mısır uluslararası anlamda yoğun ilişkiler yaşamış, barışçıl bir siyaset izlemiş ve ekonomik olarak oldukça güçlenmiştir³⁰. Ancak Hititlerin bu dönemde

²⁶ Maspero, 2008: 3.

²⁷ Edwards, 1971: 45, 47; Hornung, 2004: 14.

²⁸ Özkan, 2007: .83.

²⁹ Mieropp, 2006:127; Kuhrt, 2019a: 241.

³⁰ Kuhrt, 2019a: 241.

güçlenerek Suriye üzerinde kontrol sağlama çabaları iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir.³¹

Kıbrıs-Mısır Arasındaki İlişkiler

Doğu Akdeniz Bölgesi geçmişten günümüze ticari ve kültürel iletişimin odağında olmuştur. Doğu Akdeniz’de ticaret, Erken Tunç Çağı’nın başlarından itibaren dönemin önde gelen siyasi güçleri tarafından kontrol edilmiştir.³² Tarihin en erken dönemlerinden beri ham madde kaynağına ulaşma isteği devletlerarası alışverişin itici gücü olmuştur. Dönemin ticari prosedürü mal nakli konusunda yapılan uzun görüşmeler ve ardından yapılan anlaşmalar şeklindedir.³³ Bu mal değişimine bölgedeki uygarlıkların ekonomik gereksinimleri yön verir. MÖ 2. binyılın başlarında yerel soyluların artan ihtiyaçları deniz ticaretini harekete geçirmiş, Geç Tunç Çağı’na (MÖ 1600-1200) gelindiğinde ise deniz ticareti zirveye ulaşmıştır.³⁴ Öyle ki uluslararası ticaret sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasına, mesafe fark etmeksizin bir yerdeki değişimin başka bir yerde de değişime yol açmasına, günümüz yaşamına yön veren ticaret temelli kültürel ortaklıkların (küreselleşmenin) ilk olarak Geç Tunç Çağı’nda Doğu Akdeniz Bölgesi’nde ortaya çıkmasına yol açmıştır.³⁵

Doğu Akdeniz MÖ 2. binyılda politik, ekonomik ve kültürel olaylara sahne olan dört büyük gücün (Hitit, Mısır, Assur, Miken)³⁶ yer aldığı bölgedir.³⁷ MÖ 2. binyılın ilk yarısında bu dört büyük güç arasında kültürel birliktelik görülür.³⁸ Bu birlikteliği oluşturan sebeplerin başında ekonomik çıkarlar gelir. Erken Tunç Çağı başlarından itibaren uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasında ticaret oldukça etkilidir. Doğu Akdeniz Bölgesi’nde bakır, kalay ve değerli madenlerin kimi bölgede çok miktarda olması, kimi bölgede olmaması yani orantısız biçimde dağılması sonucu, pek çok kültür bölgesi metal ihtiyacını dış alım yoluyla karşılamıştır.³⁹ Böylece Orta Tunç Çağı Ön Asya ticaret ilişkileri Yukarı Fırat’ı izleyerek Doğu Akdeniz Bölgesine kaymıştır.⁴⁰ Bu ticari ilişkiler hükümdarların ittifak kurmak ya da bağımlılık gerektiren ilişkilerin güçlenmesini sağlamak amacıyla armağanlar yollaması biçiminde gerçekleşmiştir. Bu ticari ilişkilerin en tipik göstergesi öküzgönü külçelerdir⁴¹ MÖ 2. binde bakırın yanı sıra altın, gümüş ve kurşun kullanılan metal üretimleri hızla artmıştır.⁴² Bakırın özel maden bölgelerinde üretilip geniş bir bölgeye pazarlandığı görülür. Erken dönem madenciliği ile ilgili veriler kısıtlı olsa da MÖ 2. binin ikinci yarısı ve MÖ 1. binin

³¹ Mieroop, 2006: 146, 207.

³² Matthaus, 2006: 353, 361.

³³ Matthaus, 2006: 355.

³⁴ Klengel, 2006: 370.

³⁵ Matthaus, 2006: 355.

³⁶ MÖ 3000’de Mezopotamya ve Mısır kültürleri gelişmiş iken M.Ö 2. binyılın başlarında Anadolu’da Hitit, Girit Adası’nda Minos kültürleri ortaya çıkmıştır. Latacz- Starke, 2006: 190.

³⁷ Yalçın, 2013: 46.

³⁸ Akar, 2013: 87.

³⁹ Matthaus, 2006: 336.

⁴⁰ Klengel, 2006: 370.

⁴¹ Matthaus, 2006: 342; Klengel, 2006: 371.

⁴² Stöllner, 2006: 455.

başlarında Kıbrıs önde gelen bakır üreticisi konumundadır.⁴³ Dönem içerisinde dört büyük güç arasında denge çeşitli diplomatik etkinliklerle sağlanmıştır. Yazışmalar, elçiler vasıtasıyla haberleşme, antlaşmalar, evlilikler, armağan alışverişleri iletişim kurulmasında etkenken kuşatma, sefer, baskın, savaş gibi eylemler güç dengelerini dolayısıyla güç dağılımını belirleyen nedenlerden olmuştur. Bu nedenle MÖ 2. binde Doğu Akdeniz Bölgesi'nde güç dengesi sıklıkla değişmiştir.⁴⁴

Yazılı Kaynaklara Göre Kıbrıs-Mısır İlişkileri

Kıbrıs Mısır ilişkilerini ortaya koyan yazılı metinlerin başında “Amarna Mektupları” gelir. EA 1'den, EA 382'ye kadar numaralanan tabletlerin EA 33-40 aralığı Alaşia kralı ile Mısır firavunu arasında geçen yazışmaları konu edinmektedir. Alaşia kralının yazdığı mektuplar toplamda 8 adettir. 7 tanesi ismi bilinmeyen Alaşia kralından Mısır kralına, 1 tanesi Alaşia'da üst düzey bir görevliden kendine denk olan Mısırlı bir yetkiliye yazılmıştır. Mektuplarda kullanılan üsluplar ve hitap şekilleri ilişkinin boyutlarını göstermesi açısından büyük önem arz etmekle birlikte, devletlerarası hiyerarşiyi görebilmemiz açısından ipucu niteliğindedir. Kralların birbirine “kardeşim” diye hitap etmesi kendisini büyük devletler seviyesinde gördüğünün, onların da bu durumu kabullendiğinin göstergesi olmalıdır. Alaşia kralının adını neden yazmadığı hakkında bilgimiz olmamakla birlikte mektupları Mısır kralı IV. Amenhotep'e gönderdiği bilinmektedir. Alaşia-Mısır yazışmaları Akadcadır. Gönderilen mektupların geneline baktığımızda konular ekonomi ağırlıklıdır.⁴⁵

EA 33, Alaşia-Mısır arasında ilişkilerini gösteren mektupların ilkidir.⁴⁶ İsmi bilinmeyen Alaşia kralından, Mısır kralı IV. Amenhotep'e gönderildiği düşünülmektedir.⁴⁷ Tahta çıkışını kutlama amacıyla yazılmış bu mektupta Alaşia kralı mevkidaşına 10'u kaliteli olmak üzere toplam 210 talent bakır yollamıştır. 1 talent 30 kg'a denk olduğundan, Alaşia kralının yaklaşık 6300 kg gibi yükte ve pahada ağır bir hediye yolladığı görülür. Bunun olasılıkla hediyeden ziyade ticari amaçlı gönderilmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir. İlerleyen satırlarda Alaşia kralı Mısırlı elçiyi ülkesine gönderdiğini belirtmek, kendi krallığına çalışan elçiyi ise muhtemelen eli dolu bir şekilde hızla Alaşia'ya göndermesini talep etmektedir. Dönem içerisindeki elçilerin sadece selam getirip götürmediği, tüccar kimliğine de sahip olduğu bilindiğine göre Alaşia kralının elçiyi huzuruna istemesinde ekonomik çıkarlar da söz konusudur.⁴⁸

EA 34⁴⁹, mektubunun da Alaşia kralı tarafından IV. Amenhotep'e gönderilmiştir.⁵⁰ Görünen odur ki Mısır'da düzenlenen kurban kesme veyahut

⁴³ Stöllner,2006: .457.

⁴⁴ Latacz-Starke, 2006: 189.

⁴⁵ Hitit, Mitanni, Babil, Asur, Arzava ve Alaşia kralları tarafından yollanmış mektuplarda genellikle Mısır'dan daha çok altın elde etme amacını taşıdığı anlaşılmaktadır. Mitanni kralı Tuşratta'nın gönderdiği EA 19 no'lu mektup bunun en güzel örneğidir. Rainey, 2015: 140, 146.

⁴⁶ Moran, 1992: 104; Rainey, 2015: 332, 335.

⁴⁷ Moran, 1992: 104; Rainey, 2015, 1375, 1377.

⁴⁸ Druckman-Güner, 2002: 25.

⁴⁹ Moran, 1992: 105, 106; Rainey, 2015: 336, 339.

⁵⁰ Moran, 1992: 106.

taç giyme merasimine Alaşia kralı da davet edilmiştir. Zamanında haberi olmadığı için törene katılamayan ve tebrik için elçi gönderemeyen Alaşia kralına, Mısır kralı serzenişte bulunmuş olmalı ki kardeşlik vurgusu tekrar yapılmıştır. Ardından Mısır'a geç de olsa elçi göndermiştir. Alaşia'dan 100 talent bakırla ayrılan elçinin Mısır'dan eli dolu gelmesi umut edilmiştir. Hatta Alaşia kralı, Mısır kralına bir dizi isteklerde bulunmuştur. Bunlar: 1 adet altınla süslenmiş abanoz yatak, 1 savaş arabası (şukītu olarak geçmektedir), 2 at, 2 parça keten, 42 parça keten, 50 keten şal, 2 kaftan, 14 abanoz kiriş ve 17 habannatu hoş koku ve iyi kalitede 4 adet keten şaldır. Mısır'da bulunmadığını söylediği eşek derisi ve çeşitli hediyelerle elçisini gönderen Alaşia kralının Mısır'la kurulan bağı devam ettirmek istediği açıktır.⁵¹

EA 35, Alaşia Mısır arasındaki ticari ilişkilerin sürekliliğini ve dönemin siyasi manevralarını gösteren diplomatik bir mektuptur. Bir önceki mektuba nazaran burada daha yoğun bir şekilde iki eşit devletin karşılık ve eşitlik ilkesiyle hareket ettiği gözlemlenir. Alaşia kralı mektubunda 500 talent bakır gönderdiğini söyler. Bu defa gönderilen bakır miktarı daha azdır ve mektup özür içeren sözleri barındırır.⁵² Ülkesindeki salgın dolayısıyla bakır işçilerinin birçoğunun öldüğünden bahseden Alaşia kralının az miktarda bakır göndermesi özrüne gerekçe olarak gösterilebilir. Bol miktarda iyi kalite gümüş isteyen Alaşia kralının gümüşü hangi sebeple istediği, neden bu kadar ısrarcı olduğu düşündürücüdür.⁵³ Bu ısrarın sebepleri arasında, adasında yeteri kadar gümüş madeni rezervi olmayan Alaşia kralı altın gibi gümüşü de ithal yolla karşılamak zorundaydı. Gümüşün bu dönemde gemi ve mücevher yapımında kullanıldığını gösteren kanıtlar vardır.⁵⁴ Ayrıca gümüş; cımbız, iğne, küpe, yüzük, bilezik ve halhal gibi nesnelere kullanılmıştır. Adada ele geçen arkeolojik kanıtlar gümüşün çok fazla kullanılmadığını gösterse de bunun yanıltıcı olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü komşu bölgelerin metinlerinin deşifre edilmesiyle birlikte gümüşün en önemli rolünün bir değer endeksi olduğu keşfedilmiştir.⁵⁵ Başka bir deyişle hammaddelerin ve işlenmiş nesnelere değeri gümüş ile ifade edilmiştir. Metinlerde gümüşün değeri her zaman gümüş açısından verilen hammadde ve satın alınan nesnelere ödeme yapmak için kullanılmıştır.⁵⁶ Kıbrıs-Minos yazısı deşifre edilemediği için gümüşün adada benzer bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını bilemiyoruz. Fakat Kıbrıs'ın ticaret ağının bir parçası olduğunu göz önünde bulundurursak gümüşün hem iç hem de dış ticarî faaliyetler için gerekli olacağını varsaymak akla yatkındır. Yazılı kaynaklara göre Mısır ticaret yoluyla veya Levant, Anadolu ve Ege'den haraç yoluyla büyük miktarda gümüş almıştır.⁵⁷ Bunun yanı sıra evlilik yoluyla da gümüşün Mısır'a geldiği görülür. Gümüş Mısır'da çıkarılan bir maden olmamasına rağmen Mısır'da büyük miktarda bulunmaktadır. Alaşia kralının bu durumdan mutlak bilgisi olmalı ki Mısır'dan gümüş talep ettiğini mektubunda yazmıştır.⁵⁸ Gümüş talebi EA 35 ile birlikte Kıbrıs'tan gönderilen bakır için dolaylı bir ödeme olması

⁵¹ Moran, 1992: 105, 106; Rainey, 2015: 336, 339.

⁵² Liverani, 2001: 173; Moran, 1992: 107; Rainey, 2015: 341.

⁵³ Liverani, 1979: 28, 29.

⁵⁴ Moorey, 1994: 238.

⁵⁵ Moorey, 1994: 237.

⁵⁶ Liverani, 1979: 29.

⁵⁷ Lacovara-Markowitz, 2001: 287.

⁵⁸ Liverani, 1979: 28.

kuvvetle muhtemeldir.⁵⁹ Mektubuna devam eden Alaşia kralı, Mısır'dan en iyi kalite iki kukkubu⁶⁰ kabı yağ ve salgınla ilgili olduğunu düşündüren akbaba kehanet uzmanı istemiştir.

Alaşia Mısır arasında bakır haricinde kereste ticaretinin de yapıldığını anladığımız satırlarda, Alaşialı kerestecilerin sesi olan kral, Mısır'dan kereste ücretini talep etmektedir.⁶¹ Ardından gümüş talebi tekrarlanmış ve hediyeleşmenin devam etmesi Mısır'ın Alaşia'nın isteklerini karşılmasına bağlı kılınmıştır.

EA 36⁶², mektubun içeriğini Mısır'a yapılan bakır sevkiyatı ve karşılığında istenen tahıl oluşturur. Daha öncesinden Mısır tarafından istenen bakırların hazırlandığı bilgisine ulaşılır. Alaşia'dan yapılacak bakır sevkiyatının iki parti halinde olacağı, öncelikle 120 talent, ardından 70 talent gönderileceği bildirilir. Hazırlanan bakır için Mısır kralının neşelenmesi gerektiğini söyleyen Alaşia kralı günümüzde tam olarak ne olduğu tespit edilememiş 30 talent çok renkli alaşımı da sevkiyata dâhil etmiştir. Toplamda 190 talent bakır Mısır'a gönderilen miktarın oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Mısır'a gönderilecek bakır için çok sayıda gemi isteyen Alaşia kralı karşılığında Kenan bölgesinden tahıl istemiştir.⁶³ Bakıra karşılık istediğini düşündüğümüz tahıl da bakır oranında çok olacaktır. Cümle bütünlüğünden anlaşıldığı üzere tahıl daha önceden de Mısır'dan Alaşia'ya gönderilen ürünler arasındadır.

EA 37⁶⁴, numaralı mektup hediyeler ile ilgili bilgiler içerir. Mısır'a 5 talent saf cam, 5 takım at gönderir. Mısır'a giden ürünlere karşılık artılmış gümüş isteyen Alaşia kralı, ilk defa isim zikreder ve elçi ya da tüccar olduğunu düşündüğümüz Alaşialı kişilerin ülkesine bir an önce gönderilmesini isteyerek mektubuna son verir.⁶⁵

EA 38⁶⁶, Alaşia tarafından gönderilen EA 38'i diğer mektuplardan ayıran en önemli özellik; ticarete konu olabilecek mal talebinde bulunulmaması ve Alaşia kralının Mısır kralına ülkesinin içinde bulunduğu durumu izah etmeye çalışmasıdır. EA 38'in, Lukka/Likyalıların Alaşia'ya saldırmasından dolayı Mısır'dan yardım talep etmek için mi yoksa Mısır kralının önceki mektubunda Alaşia kralını Likyalılarla birlikte hareket edip Mısır topraklarına saldırmakla suçladığı için mi bilinmez savunma metni şeklinde yazılmış olduğu görülür. Mektubun ana temasını Mısır kralının öncesinden yazmış olduğunu düşündüğümüz bu mektubuna cevaben Alaşia kralının suçlamayı reddetmesi ve ülkesini savunması oluşturur.⁶⁷ İlerleyen satırlarda Alaşia kralı savunmasında Mısır topraklarına yapılan saldırıda Likya ile Alaşialıların ortak

⁵⁹ Liverani, 1979: 28, 29.

⁶⁰ Kukububu metalden ya da taştan yapılma bir çeşit kap, sunu kabı, rhyton. Black-George, vd., 2000: 165.

⁶¹ Muhly, 1997: 49.

⁶² Moran, 1992: 109, 110; Rainey, 2015: 344, 347.

⁶³ Tahılın Kenan Bölgesinden istenmiş olması Mısır'ın vasallarına yüklemiş olduğu görev ve sorumluluklardan olabilir. Rainey, 2015: 344, 346.

⁶⁴ Moran, 1992: 110 - 1; Rainey, 2015: 1382.

⁶⁵ Moran, 1992: 110.

⁶⁶ Moran, 1992: 111, 112; Rainey, 2015: 1383.

⁶⁷ Bryce, 2005: 62.

hareket ettiğini bilmediğini, şayet beraber hareket edilmişse de kendi halkına gereken ceza ne ise Mısır kralı tarafından belirlenmesini, kendisinin de o cezayı uygulayacağı teminatını vermektedir. Alaşia kralı, Mısır kralına kendini bir kez daha ispat etmek istercesine atalarının güvenilirliğini referans göstererek Mısır'a ihanet etmediğini söyler ve mektubuna son verir.⁶⁸

EA 39⁶⁹ numaralı mektup, Alaşia kralı Mısır kralından elçilerinin güvenli bir şekilde ülkesine gönderilmesini istemiştir. Tüccarların ikili ilişkilerdeki önemli rolü olduğunu bir kez daha gördüğümüz bu mektubun ağırlık noktası ticarettir. Alaşia kralı tüccarlarına ve gemilerine istinaden “gümrük müfettişleri onlara yaklaşmasın” derken, Mısır'a engellenmesin ya da adınıza hak iddia eden hiç kimse gemime ve tüccarlarıma yaklaşmasın demek istemiş olabilir.⁷⁰

EA 40⁷¹, Alaşia'lı bir memurun Mısırlı mevkidaşına yazdığını bildiğimiz tek tablettir. Bu mektup sayesinde iletişimin sadece devlet büyükleri arasında yapılmadığını farklı statüye sahip kişilerin de mektuplaştığını ve hediyeleştiğini anlamaktayız. Alaşia ile Mısır arasında ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliğini çeşidini bu tablette görmek mümkündür. Bakır, fildişi, gemi kirişi, şimşir ağacından kiriş, Mısır'a gönderilen ürünler arasındadır. Bahsi geçen ürünleri Alaşialı görevliler eşliğinde Mısır'a gönderen yetkili, geminin Alaşia kralına ait olduğunu söyler, hızlı ve güvenli bir şekilde ülkesine geri gönderilmesini talep eder.

Arkeolojik Buluntulara Göre Kıbrıs Mısır İlişkileri

Yazılı metinlerin yanı sıra arkeolojik buluntular bölgeler arasındaki ilişkileri göstermesi açısından önem arz eder. Bu başlık altında özellikle Gelidonya ve Uluburun Batıkları bize rehberlik edecektir. Gelidonya Batığı günümüzde Antalya ilinin Finike ilçesinde Gelidonya Burnu ucundaki Devecitaşı Adası'nın yaklaşık 50 m. açığında 26-28 metre derinliklerinde bulunmuştur. Yöntem ve metot olarak dünyanın ilk sistemli batık kazısı olması açısından önemlidir.⁷² Geminin yükünü bakır, kalay, tunç külçeler ile metal aletler oluşturmaktadır. Madeni taş ve aletler, terazi ağırlıkları, skarabeler, 1 adet kandil ve 1 adet silindir mühür geminin buluntuları arasındadır. Kargonun büyüklüğü ve değeri düşünüldüğünde ekonomik sebeplerle denize açılmış ticaret gemisi olduğu düşünülür. Batığın buluntularının çoğunu oluşturan bakır külçeler öküzgönü, yuvarlak, dikdörtgen veya pide biçimlidir. Ayrıca külçelerin üzerinde bulunan işaretlerin birçoğu Kıbrıs ve Ugarit'te rastlanılan çömlekçi işaretleriyle benzer şekildedir.⁷³

Batıkta ele geçen bakır külçelerin kurşun izotop analiz sonuçlarına göre Kıbrıs kökenli oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca yaklaşık yirminin üzerindeki pide biçimindeki külçelerin de öküzgönü külçelerinde olduğu gibi Kıbrıs'a ait olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler külçelerin Kıbrıs'ın Solea bölgesinde

⁶⁸ Rainey, 2015:251, 253; Moran, 1992: 111, 112.

⁶⁹ Moran, 1992: 112; Rainey, 2015: 1384.

⁷⁰ Moran, 1992: 112.

⁷¹ Moran, 1992: 113; Rainey, 2015: 1385.

⁷² Bass, 1986: 269, 296.

⁷³Bu işaretler Linear B yazısında kullanılan basit işaretlere benzese de G. Bass bunların Kıbrıs-Minos yazısına ait olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Pulak, 1998: 188-224.

yer alan Apliki maden yatakları ile ilişkili olduğu sonucunu vermiştir. Tunç yapımında kullanılan bakır ve kalayın yanı sıra, tarımda kullanılmak üzere yapılmış olan ve Kıbrıs menşeli düzinelerce tunç alet parçası bulunmuştur.⁷⁴ Geminin uç kısmında Miken, Suriye ve Kıbrıs keramiği, dört tane skarabe, bir tane kandil, Suriye tipli öğütme taşları, 60 tane taştan tezgâh ağırlıkları, ayrıca bir de Suriye ya da Kenan kökenli bir silindir mühür bulunmuştur. Keramiklerden üç tanesinin Kıbrıs kökenli olduğu tespit edilmiştir.⁷⁵ Tezgâh ağırlıkları Mısır, Suriye ve Kıbrıs'ta kullanılan ağırlık sistemleri ile benzerlik göstermektedir. Skarabelerden birisi Mısır'ın 18. Hanedanın geç safhasına ya da 19. Hanedan dönemine tarihlendirilmektedir. 1980li yıllarda batık alanında yeniden yapılan incelemeler sonucu Suriye ya da Kıbrıslı olabilecek bir taş çapası ile birlikte iyi korunmuş bazı keramik parçaları ele geçmiştir.⁷⁶

Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'de ekonomik ve kültürel alışveriş durmaksızın devam etmiştir. Dönem içindeki uygarlıkların etkileşimine baktığımızda Mezopotamya'da Babil ve Assur Sarayları, Anadolu'da Hattuşa, Levant Bölgesi'nde Ugarit ve Katna, Mısır'da Avaris (Tell el Daba) ekonomik ve politik açıdan yoğun bir birliktelik ortaya çıkarmışlardır. Gerek karayolu gerek deniz yolu ulaşımı ile düzenli bir alışveriş ve ilişki sistemini benimsemişlerdir. Konumuza ışık tutacak olan bir diğer batık Uluburun Batığıdır. Dönemin ticaret ağına bugüne değin en büyük katkıyı sağlayan bu batık Geç Tunç Çağı ticareti ve ekonomisinin araştırılmasına yepyeni bir boyut getirmiştir. Geminin yükü vasıtasıyla ticaretin çok eski dönemlerden itibaren yapıldığını görmekteyiz. Ayrıca ticaretin, siyasi, kültürel ve sosyal açıdan insanlar için önemini ve ne kadar uzakta olursa olsun hammaddeye ulaşabilme isteğinin geçmişten günümüze insanlığın vazgeçilmez bir arzusu olduğunu anlamaktayız.⁷⁷

Uluburun Batığının bulunduğu tarihe kadar Geç Tunç Çağı ticareti Ugarit, Amarna ve Hattuşa merkezlerinde bulunan yazılı kaynaklardan, Mısır mezar resimlerinden ve arkeolojik buluntulardan öğrenilmekteydi. Uluburun Batığı ile dönemin uluslararası ticaret ağının küçük ama oldukça önemli bir yansıması günümüze ulaşabilmiştir.⁷⁸ Uluburun gemisi, Miken, Kenan, Kıbrıs, Mısır, Kas, Asur ve Nübye gibi Ege, Anadolu ve Levant bölgelerinde bulunan medeniyetlerin ürünlerini taşımaktaydı. Ticaret sayesinde kurulan bu ilişki kapsamında kültür ve refah seviyesinin yükselmesine aracılık eden Uluburun'un rotası batığın buluntuları vasıtasıyla varsayımsal bir rota oluşturabilmek mümkün olmaktadır.⁷⁹ Uluburun'un olası rotası şu şekildedir: gemi Anadolu'nun güney kıyılarını batı yönünde takip eder ve Rodos'a ulaşır. Oradan güneybatıya dönerek Girit'e sonrasında da güneye Mısır'a ve oradan da tekrar Levant

⁷⁴ Bass, 2006: 306-307. Bass, 2010: 797, 800; Pulak, 2010: 864, 869; Knapp, 2013: 582

⁷⁵ Özdaş, 2011: 115-126.

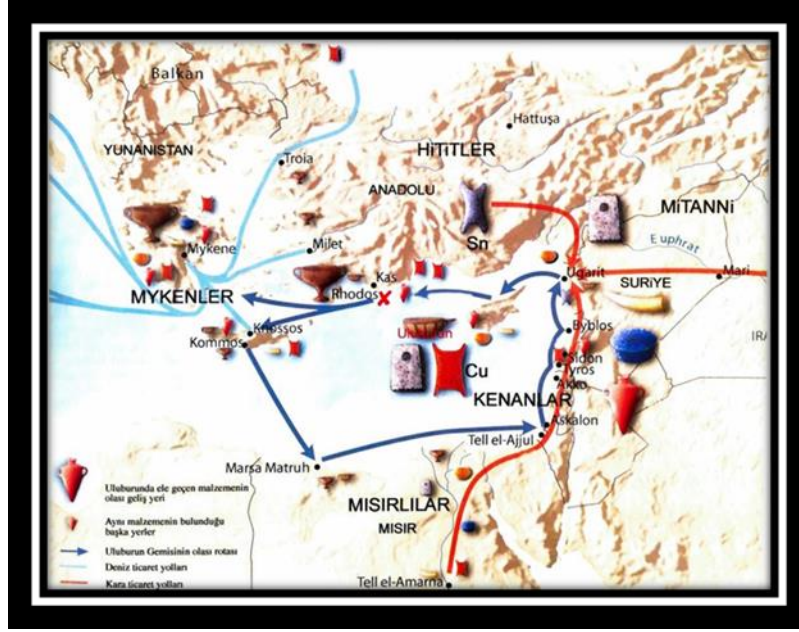
⁷⁶ Bass, 1986. Söz konusu buluntular aynı dönemde Kıbrıs'ta da mevcut olduğu için geminin Kıbrıs kökenli olabileceği de düşünülmektedir.

⁷⁷ Yazılı kaynaklar çok sayıda Levant Kentinin kendi gemilerinin hatta filolarının bulunduğu ve etkin bir biçimde ticarete katıldığı belirtilmektedir. Uluburun gemisinin de vatanının da Levant Bölgesindeki bir liman olması olasıdır. Ayrıntılı bilgi için bknz. Genz, 2006, s.375-382.

⁷⁸ Latacz- Starke, 2006: 192.

⁷⁹ Höckman, 2006: 311.

kıyısına varır. Saat yönünün tersine ilerlediği rotayı böylece tamamlamış olur.⁸⁰ (Harita 4)

Harita 4: Uluburun Gemisi'nin Doğu Akdeniz'deki rotası⁸¹

MÖ 14. yüzyılın sonlarına tarihlenen Uluburun Batığı'nın genel hatları ile kargosu şu şekildedir: 10 ton bakır ve 1 ton kalay külçesi, cam külçeler (Kobalt Mavisi, Turkuaz) kumaş boyası üretiminde kullanılan salyangozlar, fildişi, abanoz ağacı, devekuşu yumurtası, keramik kaplar, çeşitli türde boncuklar (akik, devekuşu yumurtası, cam, kehribar)⁸² tunç ve taştan yapılmış terazi ağırlıkları, mühür taşı malzemesi, tunç keser, bıçak, el aletleri, olta aletleri, fayans, gümüş ve altından mücevherler.⁸³ Anlaşıldığı üzere ticareti yapılan ürünler oldukça çeşitli olup tarım ürünlerinden hammaddeye kadar oldukça çeşitlilik arz eder.⁸⁴

Uluburun gemisinde Kıbrıs'la ilişkili olduğu düşünülen ürünler arasında: Bakır külçe, keramik kaplar, baharat ve çeşniler (kişniş, topalak/kırk boğum), 150 adet Kıbrıs kabı, yağ kandili, küp, ağırlıklar, tunç alet parçaları gösterilebilir. Mısır'la ilişkili ürünler arasında: Altın-elektron-gümüş-steatit ve diğer taşlardan yapılmış buluntular, Mısır firavununun eşi Nefertiti'ye ait altın skarabe, farklı boyutlarda skarabe, cam külçeler (kobalt mavi, yeşil), abanoz (Afrika'dan ithal), fildişi (Kuzeybatı Libya), günlük kullanımda yararlanılan

⁸⁰ Doğan, 2012: 78; Knapp, 2013: 397, 398.

⁸¹ Pulak, 2006: 97.

⁸² Stöllner, 2006: 469.

⁸³ Yalçın, 2013: 44; Pulak, 1994: 227.

⁸⁴ Genz, 2006: 379.

çanak-çömlek, Mısır demonu Bes'in bir figürünü, çıplak tanrıça figürünü sayılabilir.⁸⁵

Kıbrıs-Mısır Ticari İlişkilerini Gösteren Ticarete Konu Olan Hammadde ve İşlenmiş Ürünler

Geç Tunç Çağı Doğu Akdeniz'inde yoğun ticari ilişkilerin oluşmasında en önemli faktörler ekonomik ve askeri gereksinimlerin olmasıdır. Ayrıca dünya üzerindeki metallerin dağılımının her yerde aynı miktarda olmaması da düşünüldüğünde hammadde ve ürünlerin ticaretinin yapılması kaçınılmaz olmuştur.⁸⁶ Doğu Akdeniz'de ticareti yapılan metallerin Geç Tunç Çağı'ndaki öncüleri bakır, kalay, gümüş, kurşun ve altındır.

Bakır

Tunç Çağı'na adını veren bu maden, bakır ve kalaydan meydana gelen bakır alaşımıdır. Bu nedenle bakır dönem içinde en çok rağbet gören madendir demek yanlış olmaz. Bakır kullanım alanları oldukça geniştir. Takı, adak eşyası, araç-gereç, silah ve alet üretilen ürünler arasındadır. Arkeolojik bulgular sonucunda bakırın dağıldığı çevrenin geniş olması dönem ticaretinde ne denli farklı rotalar izlediğini gözler önüne sermektedir.⁸⁷

Kıbrıs bakır madeni açısından zengindir. Trodos sıradağının çevresinde yoğunlaşan bakır yatakları sayesinde kısa sürede Geç Tunç Çağı süper güçleri arasına girmeyi başaran Kıbrıs, ekonomik getirinin yanında politik olarak da nüfuz elde etmiştir.⁸⁸ Suriye'de yapılan kazılarda ele geçen yazılı metinlerde MÖ 19. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar komşuları Alaşia olarak geçen Kıbrıs'ın, adada üretilen bakırın bir kısmını Doğu'ya ihraç ettiğinden bahsedilir. Geç Tunç Çağı'na gelindiğinde de üretim ve bakır ihracatının oldukça geliştiği ve özellikle MÖ 13. yüzyılda zirveye ulaştığı görülür.⁸⁹ Bakır madeni Kıbrıslı işçiler tarafından çıkarılmış, işlenmiş ve gemilere yüklenip ihraç edilmiştir. Bakır işleme yeri olarak liman bölgeleri seçilmiştir.⁹⁰ Apliki (Trodos) maden bölgesi bakır üretiminin Kıbrıs'taki merkezi konumundadır.⁹¹ Ayrıca Enkomi, Mathiati, Klavastos, Ayos-Dimitrios, Pyla-Kokkinikremos, Maa-Palaeokasro ve Alassa'da bakır maden yataklarına ait izler mevcuttur.⁹² Marki Alonia, Kıbrıs'ta Erken Tunç Çağı yerleşmelerindedir. Burada bakır artıklarının yanı sıra döküm damlası ve üç adet döküm kabı bulunmuştur. Döküm kalıbında yassı ve delikli külçeler üretilmiştir. Bulunan en erken döküm kalıbı olma ünvanını taşıyan bu buluntu Kıbrıslıların kendi ihtiyaçları dışında ticaret için üretim yaptığına ispat niteliğindedir.

⁸⁵ Schneider, 2006: 235.

⁸⁶ Muhly, 1977: 73; Wheeler-Maddin, vd., 1975: 32.

⁸⁷ Külçe bulgular Orta Akdeniz'e, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarına, Transilvanya'ya ve hatta Almanya'ya kadar yayılım alanı bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Primas, 2006: 387-393.

⁸⁸ Gürgen, 2017a: 96.

⁸⁹ Kassianidou - Ben Yosef, 2018: 348.

⁹⁰ Klengel, 2006: 371

⁹¹ Knapp, 2013: 407; Herscher, 1995: 267.

⁹² Kıbrıs'ın madenci aletleri üretme geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Bu geleneği British Museum'un 1986 yılında Enkomi'de yaptığı kazı sırasında bulunan madenci hortu kanıtlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hauptmann, 2006: 477-485.

Bu bilgidan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki MÖ 3. binin üçüncü çeyreğinde Kıbrıs'ta bakır ticareti yapılmıştır. MÖ 2. binin ikinci yarısı ve MÖ 1. binin başlarına gelindiğinde Kıbrıs rüştünü ispat etmiş bir bakır üreticisi konumuna gelmiştir.⁹³ MÖ 1400 civarı ve sonrasına tarihlenen öküzgönü külçelerin büyük bölümü Kıbrıs menşelidir.⁹⁴ MÖ 4. binden 1. bine kadar Doğu Akdeniz Bölgesinde stratejik açıdan en önemli metal bakırdır ve Kıbrıs-Mısır ticari ilişkilerinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. İki devlet arasında alışverişi en çok yapılan ve en fazla buluntuya sahip ürün bakırdır.⁹⁵ Kıbrıs'tan önce Geç Hanedanlar Dönemi'nden 2. Hanedanın başlangıcına değin bakır ihtiyacını günümüz Filistin topraklarından karşılayan Mısır, uzun menzilli gidebilen gemiler sayesinde rotasını kuzey limanlarına çevirmiştir.⁹⁶ Kıbrıs ile olan bağlantısını bu şekilde kurmuş olmalıdır. 18. Hanedanlık dönemine gelindiğinde Kıbrıs-Mısır ilişkileri had safhaya ulaşır. Gerek bakır gerek diğere ticarete konu olabilecek ürünler iki devleti de birbirine bağlı kılar.⁹⁷ Yukarıda anlattığımız Amarna Mektupları kurulan ilişkiye en somut örneği teşkil etmektedir. Bu mektuplara göre Kıbrıs'tan Mısır'a yaklaşık 29 ton bakır ihraç edilmiştir.⁹⁸ Geç Tunç Çağı'nın vazgeçilmez madeni bakırın kullanımı MÖ 1200'lerden sonra azalmış ve yerini artık demir almıştır. Yaklaşık 2000 yıl bakır ihracatçısı olan Alaşia'nın bakıra dayalı ekonomisi bu gelişmenin ardından olumsuz etkilenmiştir.⁹⁹

Keramik

Bakırdan sonra en çok ihraç edilen mal grubu keramiktir.¹⁰⁰ Keramiklerin Doğu Akdeniz'deki yayılım alanından yola çıkarak ticari ilişkilerin çeşitliliği, kültürlerarası etkileşimin niceliği gibi konularda bilgi sahibi olabilmek mümkündür.¹⁰¹ Erken Tunç Çağı Kıbrıs'ında elle şekillendirilmiş kırmızı cilalı ürünler yaygındır. Bu devir keramikleri kırmızı veya beyaz zemin üzerine paralel çizgi gruplarıyla geometrik desenler çizilmiş ve üstleri tıraşlanmış şekildedir. Beyaz renkli tıraşlanmış testiler, az da olsa donuk (gri) renkli çanak çömleklerde kullanılmıştır. Marki, Alonia, Vounous Nekropolü, Ambelikou gibi yerleşmelerde kırmızı astarlı ve cilalı keramik, beyaz renkli keramikler bulunmuştur.¹⁰² Su kabağı şeklinde, yuvarlak dipli, karınlı, uzun boylu testiler bu dönemde sıklıkla görülen şekiller arasındadır.¹⁰³ Bu dönem ilişkileri göstermesi açısından Erken Tunç Çağı I mezarlarında muhtemelen Mısır kaymaktaşından/alabaster¹⁰⁴ yapılmış vazolar bulunmuştur.¹⁰⁵ Enkomi'de bulunan bu alabastronların çoğu

⁹³ Kassianidou, 2004: 99; Mumford, 2014: 70.

⁹⁴ Kassianidou - Ben Yosef, 2018: 348.

⁹⁵ Wijngaarden, 2002: 6.

⁹⁶ Stöllner, 2006: 458.

⁹⁷ Amarna Çağı'nda Alaşia'nın Mısır'a vergi vermediği karşılığında gümüş aldığı tespit edilmiştir. Bryce, 2005: 78.

⁹⁸ Kassianidou - Ben Yosef, 2018: 348.

⁹⁹ Wallenfels, 2000: 22, 23.

¹⁰⁰ Gürgen, 2018: 329.

¹⁰¹ Müller, 2006: 205.

¹⁰² Gürgen, 2017a: 100. 1; Gürgen, 2018: 331.

¹⁰³ Gözlü, 2011: 235

¹⁰⁴ Kıbrıs'ın güney sahillerindeki mezarlarda ele geçen alabastron kaplar çoğunlukla Mısır'dan ithal edilmiştir. Laffi neur-Vandenabeele, 1990, Bevan, 2007: 152-156.

¹⁰⁵ Karagerghois, 1995: 73; Merrilees, 2002: 1-4.

mezarlardan çıkarılmıştır. Diğer yerleşimlere kıyasla daha fazla sayıda alabastron bulunan Enkomi, çağdaş yerleşimlere göre denizaşırı ticaretin merkez noktasında olmasından ötürü burada bol miktarda ele geçmiştir. Mısır'dan ithal edildiği düşünülen bu alabastronlar bakır karşılığında adaya gönderilen prestij ürünlerindedir.¹⁰⁶ Orta Tunç Çağı Kıbrıs keramikleri bu dönemde Megiddo, Ras Şamra ve Knossos'da ele geçmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca Mısır'da Tell el Daba'da 500 parçadan fazla Kıbrıs menşeli keramik bulunmuştur.¹⁰⁸ Geç Tunç Çağı Kıbrıs keramiği bu dönemde en tanınmış ihraç malları arasına girmeyi başarmış, Doğu Akdeniz'in pek çok yerleşmesinde ve en batıda, Sardunya Adası'nda da ele geçmiştir. Bu dönem keramikler beyaz astarlı, halka dipli, tek renk olarak üretilmiştir.¹⁰⁹ Kıbrıs'ın ihraç ettiği keramiklerden en yaygın olanı Halka Diplilerdir. Kırmızı cilalı ürün yok denecek kadar azdır. Üretilen beyaz astarlı keramikler Suriye'ye, Libya, Kilikya ve Ege'ye ihraç edilmiştir.¹¹⁰ Beyaz boyalı Kıbrıs keramikleri çoğunlukla Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunmuştur. Halka dipli, beyaz astarlı, monokrom ürünler Kenan ve Mısır'a ihraç edilmiştir. Mısır'da Tell el Dab'a'da, Ugarit ve Megiddo'da, Kıbrıs beyaz boyalı, beyaz çizgili keramikler ele geçirilmiştir.¹¹¹ Limasol-Enaerios'ta bulunan Boğa Biçimli Vazo Base Ring II (Halka Dipli) en yaygın formlardan biridir. Bu tür vazolar Kıbrıs'taki yerleşim yerlerinde bulunsa da Levant ve daha az miktarda Rodos ve Mısır'da bulunmuştur. Bu tür vazolar dini ritüeller için kullanılmamıştır.¹¹² Bunların yanısıra White Painted IV String-Hole (Beyaz boyalı ip delikli) grubuna ait minyatür testicik yerel olarak üretilir ve ticarete oldukça yaygındır. Mısır, Suriye ve Filistin'e bu ürünlerden gönderilmiştir.¹¹³

Mısır'da bulunan en erken Kıbrıs keramiği yaklaşık olarak İkinci Ara dönemin sonuna tarihlenir. Hyksos dönemine ait Orta Kıbrıs keramik malzemesinin tamamı, muhtemelen tek kullanımlık değerli bir sıvının (yağ, parfüm vs.) konulduğu dar boyunlu testi ve testiciklerden oluşur.¹¹⁴ Benzer testi ve testiciklerin aynı zamanda Levant ve Mısır'da üretildiği ve kullanıldığı görülür. Onlar da Kıbrıs menşeli olan -veya olmayan- benzer değerli sıvılar içermiş olabilirler.¹¹⁵ Tell el Yahudieh malları olarak adlandırılan benzer testi ve testicikler hem Filistin'de hem de Mısır'da üretilmiştir. Bu malların Mısır

¹⁰⁶ Courtois- Lagarce vd.,1986: 122, 126.

¹⁰⁷ Özkan, 1995: 213

¹⁰⁸ Karagerghois, 1995: 73.

¹⁰⁹ Steel, 2010: 805

¹¹⁰ Eriksson, 2007; Popham, 1972: 431, 471.

¹¹¹ Gürgen, 2017a: 102.

¹¹² Åström, 1972: 191, 194; Nys, 2001: 95, 122.

¹¹³ Frankel, 1983: 95; Åström, 1966: 20; Karageorghis - Baboula, 2009.

¹¹⁴ Base Ring I (Halka Dipli) olarak adlandırılan testicikler özellikle 25'ten fazla bölgede yüzlerce adet bulunmuştur. Bulunan yerler arasında Mısır ve Levant başı çekmektedir. Testiciklerin son örnekleri Erken 18. Hanedanlığa ve II. Ara Döneme tarihlenmektedir. Bahsedilen dönemlerde ise cenaze törenlerinde ve mezarlarda kullanıldıkları tahmin edilir. Merrillees, 1962: 289; Merrillees, 1968, 70, 71; Laffi neur - Vandenabeele, 1990: 21; Eriksson, 2001: 51, 68. Mısır Sidmant, mezarlığında Base Ring I (Halka Dipli), minyatür çift kulplu bir bardak ele geçmiştir. Kıbrıs'tan gelen çanak çömlekler genellikle Mısır mezarlarında bulunmuştur. Merrillees, 1968: 65, pl. 20: 3; Petrie - Brunton, 1924: 23, 26.

¹¹⁵ Karagerghois, 1995: 74.

menşei olanları Kıbrıs ve Suriye'ye ihraç edilmiştir. Dolayısıyla Ras Shamra, Nübye ve Kıbrıs gibi yerlerden elde edilen bulgular, Doğu Akdeniz ve çevresinde yoğun bir ticaretin olduğunu ve teknolojik alışverişin varlığını ortaya koyar. Buna ek olarak değerli sıvıları içeren bu testi ve testiciklerin Kıbrıs menşei olanları tüm Akdeniz boyunca yayılmıştır.¹¹⁶ Diğer taraftan Hyksosların Kuzey Mısır'a egemen olduğu dönemde bile Kıbrıs üretimi keramiklerin Mısır'a hatta Nubya'ya kadar yayıldığına dair bulgular ele geçmiştir. Dolayısıyla, Orta Tunç Çağı'nda Levant ve Mısır'daki Hyksos hâkimiyetinin, daha önce düşünüldüğü gibi siyasi ve ekonomik açıdan bir çöküşe değil aksine bağlanmaya yol açtığı söylenebilir.¹¹⁷

Arpera-Mosphilos'taki bir mezarda Orta Kıbrıs III döneminin sonuna tarihlenen El-Lisht malı olarak adlandırılan bir gruba ait bir testi bulunmuştur. Akhera'daki bir mezarda bulunan bir skarabe, Hyksos döneminin sonuna veya 18. Hanedanlığın başlangıcına, kabaca MÖ 16. yüzyılın sonlarına tarihlenebilir. Karageorghis, Hyksosların Mısır'dan çıkarılmasından sonra Ahmosis I döneminde (tahta çıkışının 11 veya 15. yılından sonra) önceki dönemde süregelen ekonomik ve siyasi ilişkilerin kaybolduğunu ifade etmesine karşın, Tell el-Dab'a'da önceden üretilen testi ve testiciklerin yerini yine aynı özelliklere sahip, Kıbrıs üretimi keramiklerin¹¹⁸ aldığını eklemiştir. Ona göre söz konusu dönemde Kıbrıs, Doğu Akdeniz ticaretinde özel bir konuma terfi etmiştir. Dolayısıyla Hyksos döneminde karşılıklı olarak kurulan ticaret ağının çöktüğü ve belki de tek taraflı hale geldiği söylenebilir. Mısır'daki 18. Hanedan'ın başlarındaki firavunların karadan ve denizden yaptığı askeri seferler ile Mısır'ın Levant ve Kıbrıs ile iletişiminin yeniden geliştiği ve yeni taşıma rotalarının oluştuğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulguların arasında Geç Kıbrıs IA dönemine (MÖ 1650-1550) tarihlenen Kıbrıs üretimi keramiklerin, başta Mısır'da (Nübye'ye kadar) olmak üzere Suriye, Filistin ve Girit'te ele geçmesi sayılabilir. Ele geçen kapların pek çoğunun kaidelerinde, fırınlama öncesinde kazınmış, Kıbrıs-Minos yazısına benzeyen çömlekçi imzası bulunur.¹¹⁹

Kil Figürinler

Kilden üretilen üç boyutlu insan şekilleri olan figürinler eski çağ insanının sosyokültürel kimliğini ve onun yaşamını temsil etmesi bakımından özel bir önem taşımaktadır.¹²⁰ Pişirilerek üretilen figürinler antik yerleşim yerlerinde yaygın olarak bulunmuştur. Figürinlerle ilgili bilgilerimize en önemli katkılar Uluburun Batığı'ndan gelmektedir. Uluburun Batığından çıkarılan bronz kadın heykelciliği Kıbrıs'ın Enkomi yerleşim yerinde bulunan heykelcikle üretim şekli ve biçim olarak benzer özellikler taşır. Bu nedenle Kıbrıs'ta bulunan heykelcikler ile Doğu Akdeniz uygarlıkları arasında bağlantı kurmak mümkün hale gelmiştir.¹²¹ Ayrıca Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ta bulunan Suriye, Filistin menşei figürinlerin yaygın tiplerinden biri de ayakta duran kadın figürleridir. Bu figürde kollar gövdeye yapışık halde ve bacaklar bitişik haldedir. Bu duruş

¹¹⁶ Karagerghois, 1995: 74.

¹¹⁷ Karagerghois, 1995: 74.

¹¹⁸ Bu keramikler; dar boyunlu, halka dipli (Base-Ring) ve Parlak Kırmızı Astarlı Çark Yapımı (Red Lustrous Wheelmade) mal grubuna giren testi ve testiciklerdir.

¹¹⁹ Karagerghois, 1995: 74.

¹²⁰ Picazo, 2008: 57, 64.

¹²¹ Ünal, 2000: 185, 197.

Astarte betimlemelerine benzetilmektedir.¹²² MÖ 2. binde Kıbrıs ve Yakınoğu'da heykelcikler ve savaşçı figürler oldukça yaygındır.¹²³ Bu figürlerin Suriye-Fenike bronz heykelleriyle benzerlikleri görülür. Ayrıca Mısır tarzı göz yapısı heykellerde dikkat çeken unsurlardandır.¹²⁴ Özetle ticari ilişkilerin yaşandığı Geç Tunç Çağı uygarlıkları ticaretin yanı sıra kültürel ilişkilerde de bulunmuştur. Ele geçen arkeolojik buluntular Uluburun'da, Enkomi'de bulunan dişi ve erkek heykelcikler arasında benzerlikler olduğunu, Yakınoğu, Mısır, Kıbrıs figürlerinin birbirlerini etkilediğini gösterir.

Ele Geçen Diğer Maddi Kültür Öğeleri

Kıbrıs ile Mısır arasında ticaret varsa, bu sadece Mısır mezarlarında bulunan afyon veya diğer maddeleri içeren Kıbrıs çömlekleriyle ve Kıbrıs'ta bulunan bazı Mısır objeleriyle mi sınırlıydı? Yoksa arkeolojik kayıtlarda bulunmayan başka malların ticareti var mıydı? Sorularını karşımıza çıkartır.¹²⁵ Bu alt başlıkta diğer ele geçen maddi kültür öğelerini inceleyeceğiz. Bu ürünler genellikle Kıbrıs menşelidir. Yukarıda bahsettiğimiz bakır ve keramik dışında tunç silah ve aletler, gemi kerestesi Uluburun Batığı'nda ele geçen Kıbrıs üretimi ihraç ürünleridir. Tarımda kullanılmak üzere üretildiği düşünülen tunç alet parçaları sayıca çoktur. Bu durumda da akıllara ergitilip tekrar kullanılmak üzere toplandığı fikrini getirir. Hurda metal olarak nitelenen bu parçalar: Baltalar, kara saban parçaları, eğri keserler, sivri uçlar, kırılmış kancalar, taşçı kalemleri, takı parçaları, kürek, çapa, orak, mızrak uçları, yayvan kap parçaları, döküm artıklardan oluşur.¹²⁶

Amarna Mektupları'nda geçen kereste Kıbrıs'ın ihraç ürünleri arasındadır. Hatta Karnak'taki büyük Amon tapınağında, III. Tuthmosis'in yazılı metinlerinde Isy'den gelen haraçların bir listesi vardır; bunlar; bakır, kurşun, atlar, kereste, fildişi ve lapis lazulidir.¹²⁷ Yazılı kaynaklarda geçmesine rağmen ormanların maddi kalıntıları zaman içinde yok olmuştur. Strabon, Eratosthenes'e atıf yaparak, Kıbrıs'ta ovaların çok sık ormanlarla kaplı olduğunu ve bu yüzden ekilemediğini yazmıştır. O, ağaçların bakır ve gümüş üretimi için kullanılmasının bir nebze de olsa ormanların azalmasında etkisi olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte denizciliğin gelişmesiyle beraber gemi filolarının yapımında kereste kullanımı yine ormanların azalmasına neden olmuştur. Ancak yine de ormanların gelişimine hâkim olamamışlar, toprağı ağaçlardan temizleyebilmek için gücü yeten herkese ağaç kesme izni verilmiş ve açılan toprağın verimsiz de olsa kullanımı sağlanmıştır.¹²⁸

Abanoz

Lüks tüketim ürünleri arasında olan abanoz tropikal bölgeye özgü bir ağaçtır. Afrika'dan Mısır'a, Mısır'dan da çevre uygarlıklara gönderilmiştir. Aşağı Nübye'den alınan abanoz, peynir, yağ ve bal karşılığında gelmiştir. Uluburun

¹²² Karageorghis, 1999: 68, 129.

¹²³ Knapp, 1986.

¹²⁴ Moorey, 1973: 83, 90.

¹²⁵ Karagerghois, 1995: 75.

¹²⁶ Gürgen, 2017a: 109.

¹²⁷ Karagerghois, 1995: 75.

¹²⁸ Strabon, Geographika, XIV, 6. 5.

Batığında işlenmiş ürün yerine hammadde olarak gemide bulunması dikkat çekicidir.¹²⁹

Fildişi

Seçkin kişilerin statü aracı, ihtişamın göstergesi olan fildişi MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Mezopotamya, Levant, Kıbrıs, Mısır ve Ege bölgesine yayılmış durumdadır. Uluburun Batığı'nda toplam 15 adet bulunan bu kıymetli ticaret ürününün 14'ü suaygırı dişi, 1 tanesi fildişi parçasıdır.¹³⁰ Kıbrıs'a gelen fildişi daha çok Suriye yerine Mısır'dan getirilmiştir.¹³¹ Fildişi ve lapus lazuli Karnak'taki Amon tapınağında haraç listesinde gördüğümüz ürünlerdir. Ancak dikkat çekici nokta şudur ki; bu iki ürünün de Kıbrıs'ın üretmediği ancak ticaret yoluyla sağlayabileceği mallar arasında olmasıdır.¹³² Kalavassos-Ayios Dhimitrios'taki mezarlarda 14. yüzyıla tarihlenen altın ve fildişi gibi diğer egzotik malzemeler Mısır'dan ithal edilmiş olabilir ve bunlar Kıbrıslı zanaatkarlar tarafından işlenmiş olabilir.¹³³

Cam

Dönem koşullarında uluslararası alanda isminden söz ettiren cam sadece soylu kesimin hizmetinde olan değerli bir hammaddedir. Uluburun'da bulunan farklı renk ve boyuta sahip olan cam külçe ve cam boncuklar Geç Tunç Çağı cam ticaretine kanıt niteliğindedir.¹³⁴ Cam külçelerin yapımında kullanılan mineraller ve alkaliler menşeinin Mısır olabileceği bilgisini vermektedir. Hala Sultan Tekkesi'nde camdan yapılmış mercek biçimli bir kap günümüzde Kıbrıs müzesinde sergilenmektedir. Yeni Krallık döneminde yüksek statülü atölyelerde geliştirilen Mısır'ın bu şişe tarzı Nolte'nin sınıflandırmasına göre Mısır'ın "Werkkreis 4" evresinin ürünleriyle aynıdır. Kıbrıs'ta benzer ürünler Enkomi, Kition ve Kouklia'da bulunmuştur. Ayrıca Kıbrıs'ta sayısız çağdaş nar biçimli cam kaplar üretilmiş ancak şişe Mısır'dan ithal edilmiş olmalıdır.¹³⁵ Enkomi-Ayios Iakovos mezarlığında ele geçen ve günümüzde British Museum'da sergilenen fayanstan yapılmış şişe Mısır'dan gelen ithal ürünler arasındadır. Zengin ticaret ve üretim şehri olan Enkomi-Ayios Iakovos'ta mezar odasında bulunan şişe, zenginliği yansıtan ürünler arasındadır. Mücevherlerinde olduğu mezar odasında bulunan şişe, zenginliği yansıtan ürünler arasındadır. Mezarlarda da bulunan bu şişelere ölüleri memnun etmek istediği için parfümlü veya ilaçlı yağlar konulmuştur. Şişeler özellikle tanrıça Hathor kültüyle ilişkilendirildiği gibi 18. ve 19. Hanedan döneminde Mısır ile Kıbrıs ticaretinin yoğunlaşmasıyla Hathor'un koruyucu kültü Kıbrıs'ı da dini anlamda etkilendiğini gösterir.¹³⁶ Kalavassos-Ayios Dhimitrios, Mezar 11'de ele geçen camdan yapılmış Amforiskos, Larnaka Bölge Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu

¹²⁹ Pulak, 2006: 73.

¹³⁰ Batıkta bulunan benzerleri Mogiddo, Alalah, Nimrud ve Ugarit'te görülür. Pulak, 2006: 79.

¹³¹ Åström, 1972: 548, 554, 607-608, 614-616 (tip 1ba); Laffi neur - Vandenabeele, 1990, 39: 191, pl. XIII: 10.

¹³² Karagerghois, 1995: 75.

¹³³ Karagerghois, 1995: 76.

¹³⁴ Gürgen, 2017a: 70

¹³⁵ Jacobsson, 1994: 152.

¹³⁶ Crewe, 2009, no. 45.2; Friedman, 1998, 15; Peltenburg, 2007: 375, 394.

küçük üç kulplu kavanoz mavi ve saydam camlardan yapılmıştır. Beyaz ve sarı çizgili, fisto şeklinde dekore edilmiştir. Bu şekle sahip cam kaplar Mısır'da III. Amenhotep ve Akhenaten'in hükümdarlığı zamanında üretilmiştir. Birkaçı MÖ 14. yy'da Kıbrıs'a ihraç edilmiştir.¹³⁷

Bunların dışında Enkomi Ash'lar binasının (Kesme Taş Yapı) temeline skarabe ve Kıbrıs mührü konularak bina koruma altına alınmak istenmiştir.¹³⁸ Yine Kıbrıs'ta 18. Hanedan firavunlarının kartuşlarını taşıyan birkaç skarabe de bulunmuştur. Bunun yanı sıra günümüzde Kıbrıs Müzesi'nde sergilenen Ayios Iacovos'un tapınağında bulunan bir altın yüzük ki o, III. Tuthmosis'in kartuşunu taşıyan iki skarabe ile çevrilidir, Kıbrıs Mısır ilişkilerini gösteren önemli bir buluntudur. Bu ilişkiler özellikle III. Amenophis döneminde zirveye ulaşmış olmalıdır. Bu ilişkiler Tutankhamon'a kadar aynı seviyede sürmüştür.¹³⁹ Bir diğer buluntu Hala Sultan Tekkesi'nde ele geçen Papirüs biçimli nesne'dir. Papirüs biçimli nesne orijinal olarak beyaz süslemeli fayanstan yapılmıştır. Silindirik tabana, dış bükey-konik gövdeye sahiptir. Dış bükey üst kısım ve altında içinde fildişi çubuk izleri bulunan kare bir delik bulunur. Mısır Yeni Krallık döneminde benzer ögeler mevcuttur. Bu ürün ya yadigârdır ya da Kıbrıs liman kentine ticaret yoluyla gelen eserdir.¹⁴⁰ Bir diğer önemli buluntu Episkopi-Phoneromeni'de ele geçen üzerinde oyuklar olan taş (Oyun Tahtası?)'tir. Oyun oynamak için kullanıldığı düşünülen bu taş Mısır oyun setlerini hatırlatır. Tahtanın düzeni Mısır oyun tahtalarıyla benzerlikler taşır.¹⁴¹

Mısır'da altın, gümüş, lüks tüketim malları bulunmasına rağmen nitelikli kereste, şarap ve zeytinyağı yoktu. Mevcut olmayan ürünler diğer bölgelerden temin edilmiştir. Kereste, bakır, zeytinyağı, hayvan kürkü, at, keramik, şarap Kıbrıs'tan alınırken Kıbrıs'a da abanoz yatak, gümüş, at arabası, keten kumaşlar gönderilmiştir. Mısır'da bulunan altın ve lüks malların diğer coğrafyalardan talep edilmesi deniz aşırı ticaretin itici gücünü oluşturmuştur.¹⁴²

Sonuç

Doğu Akdeniz'in önde gelen uygarlıklarından Kıbrıs ve Mısır tarihsel süreçleri içinde çok yönlü ilişki sistemi oluşturmuştur. Kurulan etkileşim sonucu ekonomik, politik ve kültürel anlamda her iki uygarlık birbirinden etkilenmiştir. Doğu Akdeniz'in incisi Kıbrıs, konumu, yeraltı kaynakları, olumlu iklim koşulları gibi pek çok sebepten ötürü eski çağlardan itibaren çeşitli uygarlıkların uğrak noktası olmuştur. Kıbrıs'ın kıyı şeridinde bulunan gemi çıpalaları bu yargıya ispat niteliğindedir. Akeramik Neolitik dönemden itibaren yerleşimin başladığı adada, Erken ve Orta Kıbrıs dönemlerinde metal ve bakır üretimi artar. Geç Tunç Çağı'nın aranan madeni bakırın bolca bulunduğu ada, Doğu Akdeniz uygarlıklarıyla bu dönemde ticari ve siyasi ilişkiler kurar. Bu

¹³⁷ Peltenburg, 1986: 149, 179; Nicholson, 1993: 47, 60; Nicholson - Henderson, 2000: 195, 224.

¹³⁸ Dikaios, 1969: 196; Schulz, 2007: 29, 30.

¹³⁹ Karagerghois, 1995: 76.

¹⁴⁰ Peltenburg, 1986: 165, 166, 170.

¹⁴¹ Fourrier, 2003: 89, 95.

¹⁴² Gürgen, 2017a: 94, 95.

ilişkileri Enkomi- Hala Sultan Tekke’de bulunan Miken keramiğinden, Girit’in üzenği kulplu kaplarından, Suriye-Filistin Kenan kaplarından, Mısır kökenli objelerden, Troya’dan gelen gri keramik bulgularından anlamak mümkündür. Geç Tunç Çağı’nda Kıbrıs, deniz ticaretinde önemli bir üs görevi görürken aynı zamanda bu dönemde bir yandan doğu batı arasındaki alışverişe üretici olarak katkı sağlamış, bir yandan da ticaret limanları vasıtasıyla aracı olmuştur. Tunç Çağı’nda sahip olduğu refahı zengin bakır yataklarına borçlu olan adanın gerek politik gerek ekonomik gerekse kültürel manada kurduğu ilişkilere Mısır özelinde baktığımızda Geç Tunç Çağı’nda yoğunluk kazandığı gözlemlenir. Kıbrıs adası, Mısır’a bakır, kereste, hayvan kürkü, at, keramik, hörgüçlü sığırın yanı sıra Akdeniz’in tercih edilen ürünleri olan zeytinyağı ve şarap başta olmak üzere baharat, safran, adaçayı, nar, incir, hayvansal yağ ve afyon gibi çeşitli ürünler göndermiştir. Gönderilen ürünler, bozulabilen ürünlerin de ticaretinin yapıldığına kanıt oluşturmaktadır. Mısır’dan ise abanoz yatak, keten kumaşlar, at arabası ve gümüş istenmiştir. Amarna Mektupları’ndan öğrendiğimize göre akbaba kehanet falcısı istenmesi de anlıyoruz ki ilişkiler sadece ticari boyutta değil kültürel anlamda da kurulmuştur.

Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan Mısır’ın coğrafi konumu tarihsel sürecinin oluşumunda oldukça önemlidir. Eskiçağın önemli uygarlıklarından olan Mısır, Ön Asya ülkeleriyle hem politik hem ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ege dünyası, Libya, Nübye, Punt Ülkesi, Filistin, Suriye, Mezopotamya, Anadolu ve Kıbrıs, Mısır’ın ilişki kurduğu coğrafyalardır. Buradaki uygarlıklar Mısır’dan altın, tahıl, egzotik mallar ve lüks ürünler temin etmişlerdir. Kurulan ilişkiye konumuz özelinde baktığımızda Mısır’dan Kıbrıs’a gümüş, keten kumaşlar, lüks ürünler, egzotik mal (altın, fildişi, tütsü, abanoz) gibi ticari ürünler gönderilmiştir. Enkomi’de bulunan Mısır menşeli ve Mısır benzeri ürünler (Skarebe, Silindir Mühür, Şişe (Fayans), Kutu Parçası (Fildişi veya kemik), Alabastron), gönderilen lüks mallara kanıt niteliği taşır. Geç Tunç Çağı’nda Mısır’a Yeni Krallık Dönemi damgasını vurur.

Kıbrıs ve Mısır’ın kurdukları etkileşime dair en önemli kaynak Amarna Mektupları’dır. Bu mektuplar (EA 33-EA 40) ışığında yapılan ticaretin boyutları hakkında bir fikir elde edilmiştir. Ayrıca ticaret yoluyla Kıbrıs ve Mısır’ın dostane ilişkiler kurmalarına, hediyeleşmelerine vesile olduğu gibi politik ve ekonomik manada ilişkilerini geliştirmelerine de sebep olmuştur. Mektuplar Mısır’ın yanında Kıbrıs’ın da vassal bir devlet olmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mektubun hitap kısmındaki “kardeşim” kelimesi bu durumun ispatıdır.

Yazılı kaynakların haricinde arkeolojik buluntularda kurulan etkileşimin vazgeçilmez argümanlarını oluşturur. Bu konuda yapılan kazı ve yüzey araştırmalarının yanında, Gelidonya ve Uluburun Batığı taşıdıkları yük bakımından, Geç Tunç Çağı deniz ticaretine konu olan ürünleri göstererek ekonomik ve kültürel etkilişimi anlamamıza olanak sağlar. Karada kurulan hâkimiyete kıyasla denizde kurulan egemenliğin siyasal ve ekonomik getirileri daima daha fazla olmuştur. Bu nedenle Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı’nda başlangıçta hediyeleşme ve takas usulü ile başlayan faaliyetler zamanla kar elde etmeye dönüşmüştür. Ticarete öncelikli amaç gıda temini iken zamanla ulaşım, ürün çeşitliliği gibi olumlu etkenler ihtiyaçların seyrinde değişime yol açmıştır. Lüks ürünler ve besin ticareti bu değişimin göstergelerindedir.

Bakır, kalay, kereste, keramik kap kacak, tahıl, şarap, baharat, değerli taşlar, kumaş ve kumaş boyaları, zeytinyağı, aromatik yağlar, deve kuşu yumurtası, cam külçeler ve altın ticarete konu olan ürünler arasındadır. Geç Tunç Çağı'nın en çok tercih edilen ürünleri bakır ve kalaydır. Kıbrıs aranan hammaddelerden bakır ve keresteye sahip olduğu için ekonomik ve politik anlamda güç sahibi olmuştur. Kıbrıs ile Mısır arasında kurulan iletişimin temelini Mısır'ın ihtiyaç duyduğu bakır oluşturur. Ayrıca iki bölge arasında oluşturulan ilişkiyi doğrudan gösteren bulgular arasında keramikler gelmektedir. Her iki bölgede de ele geçen örnekler keramik sanatında birbirlerinden esinlendiklerini göstermektedir. Kıbrıs ve Mısır etkileşimini gösteren bir diğer ürün grubu ise figürinlerdir. Figürinler kültürel bağın yanında dini açıdan da bağlantıların olabileceğine dair kanıt oluşturmaktadır.

Sonuç olarak MÖ 2. binyıl Kıbrıs ve Mısır arasında yaşanan etkileşimin zirvede olduğu dönemdir. Birbirleri ile ekonomik, politik ve kültürel etkileşimi olan, bu uygarlıkların iletişimi sayesinde Doğu Akdeniz'de yapılan ticaretin insanların yaşamlarını benzer hale getirip küreselleşmenin ilk adımlarının bu dönemde atıldığını ve insanlığın hammaddeye ulaşma isteğinin geçmişten günümüze vazgeçilmez bir arzu olarak süregeldiğini söylememiz mümkündür.

Kaynakça

- AKAR, M., 2013. "Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 33, ss. 85-93.
- ASTROM, P., 1957. *The Middle Cypriote Bronze Age*, Lund.
- BAHAR, H., 2013. *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya.
- BASS, G.F., 1986. "A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign" *AJA* 90, pp. 269-296.
- BASS, G.F., 2006. "Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 305-310.
- BASS, G.F., 2010. "Cape Gelidonya Shipwreck", *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, Ed.: Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, pp. 797-803.
- BLACK, J. - GEORGE, A. - POSTGATE, N., 2000. *A Concise Dictionary of Akkadian*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- BRYCE T., 2005. *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London/New York.
- BUNSON, M.R., 2002. *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Revised Edition, Facts on File Library of World History, USA.

- CREWE, L., 2009. *Ancient Cyprus in the British Museum Online Research Catalogue: Enkomi and Late Bronze Age Cyprus*. http://www.britishmuseum.org/research/publications/online_research.
- COURTOIS J. - Cl., LAGARCE J. - LAGARCE E., 1986. *Enkomi et le Bronze Récent à Chypre*, Nicosia.
- DIAKOV, V. - KOVALAEV, S., 1987. *İlkçağ Tarihi*, Çev.: Özdemir İnce, V Yayınları, Ankara.
- DIKAIOS, P., 1969. *Enkomi. Excavations 1948-1958*, Vol. I., The Architectural Remains, The Tombs, Mainz am Rhein.
- DRUCKMAN, D. - GÜNER, S., 2002. "A Social-Psychological Analysis of Amarna Diplomacy", *Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations*, Ed.: Raymond Cohen, Raymond Westbrook, Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 174-188.
- EDWARDS, I.E.S., 1971. "The Early Dynastic Period in Egypt", *CAH I/2*, pp. 45-47.
- ERIKSSON K., 2001. "Cypriot Ceramics in Egypt During the Reign of Thutmosis III: the evidence of trade for synchronizing the Late Cypriot cultural sequence with Egypt at the beginning of the Late Bronze Age", *KVHAA Konferenser 54*, pp. 51-68.
- ERIKSSON K., 2007. *The Creative Independence of Late Bronze Age Cyprus. An Account of the Archaeological Importance of White Slip Ware*, Verlag d. Österreichischen Akademie d. Wissenschaft, Vienna.
- ERZEN, A., 1976. "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", *Belleten*, 40/157, ss. 93-115.
- FASNACHT, W., 2006. "Kıbrıs'ta Madencilik ve Bakır Üretimi", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 517- 529.
- FRANKEL, D., 1983. *Early and Middle Bronze Age Material in the Ashmolean Museum, Oxford. Corpus of Cypriot Antiquities 7*, SIMA 20:7, Göteborg.
- FRANKEL, D., 2014. "Cyprus during the Middle Bronze Age", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, Ed.: Margreet L. Steiner - Ann. E. Killebrew, Oxford, pp. 482-497.
- FRIEDMAN, F., 1998, *Gifts of the Nile: ancient Egyptian faience;[... on the occasion of the exhibition Gifts of the Nile-Ancient Egyptian Faience organized by the Museum of Art, Rhode Island School of Design, Providence]*. Thames and Hudson.
- FOURRIER, S., 2003. "Pierres à cupules d'Amathonte", *CCEC 33*, pp. 89-95.
- GALE, H.N. - GALE Z.A.S., 2006. "Uluburun Batığı Bakır Külçeleri'nin Kaynak Analizi ve Geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'de Metal Ticaret", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Bochum, ss. 119-134.

- GENZ, H., 2006. “Geç Tunç Çağı’nda Levant Bölgesinde Zanaat ve Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 375-382.
- GÜRGEN, İ., 2017a. *MÖ 2. Binyılda Kıbrıs’ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü*, Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜRGEN, İ., 2017b. “MÖ 2. Binyılda Kıbrıs”, *Tarihte Kıbrıs I*, Ed.: Osman Köse, Dokuzonbeş Reklam Organizasyon Matbaacılık, İstanbul, ss. 13-27.
- GÜRGEN, İ., 2018. “Demir Çağı’na Kadar Kıbrıs Keramiğinin Gelişimi ve Önemi”, *5. Asoscongress Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı (25-27 Ekim 2018)*, Asos Yayınları, İstanbul, ss. 328-341.
- GÖZLÜ, A., 2011. *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiğı*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- HAUPTMANN, A., 2006. “Tunç Çağı’nda Madencilik Boyutları”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.477-485.
- HERODOTOS, 1973. *Herodot Tarihi*, Çev.: Müntekim Ökmen, İstanbul.
- HERSCHER, E., 1995. “Archaeology in Cyprus”, *AJA*, 99/2, pp. 262-294.
- HORNUNG, E., 2004. *Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- JACOBSSON, I., 1994. *Aegyptiaca from Late Bronze Age Cyprus*, SIMA 112, Jonsered.
- KARAGEORGHIS, V., 1995. “Relations between Cyprus and Egypt Second Intermediate Period and XVIII th Dynasty”, *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant*, 5, pp. 73-79.
- KARAGEORGHIS, V., 1999. *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus V. (b) The Cypro Archaic Period. Small Female Figurines B. Figurines Moulées*, Nicosia.
- KARAGEORGHIS, V. - BABOULA, E., 2009. *Cypriot Art in the Pitt Rivers Museum. University of Oxford*, Nicosia.
- KASSIANIDOU, V., 2004. “Recording Cyprus’s Mining History Through Archaeological Survey”, *British Schools at Athens Studies*, 11, pp. 95-104.
- KASSIANIDOU, V., - BEN YOSEF, E., 2018. “Apliki Karamallos on Cyprus: the 13th century BCE miners’ settlement in context”. *Emery and Claire Yass Publications in Archaeology and Eisenbrauns*, pp. 345-356.
- KINAL, F., 1964. “İlkçağlarda Kıbrıs”, *Bellekten*, 28/ 111, ss. 383-417.
- KLENGEL, H., 1993, “Syria, 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History”, *Akademie-Verlag*, pp. 93-94.
- KLENGEL, H., 2006. “Basra Körfezi’nden Akdeniz’e: Eski Yakın Doğu’da Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 369-374.
- KNAPP, A.B. - BAUZAEEK, J. – FRANKEL, D., 1990. “Production, Location and Integration in Bronze Age Cyprus (and Comments and Reply)”, *Current Anthropology*, 31/2, pp. 147-176.

- KNAPP, A.B., 2013. *The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age*, Cambridge University Press, USA.
- KNAPP, A.B. – DEMESTICHA, S., 2017. *Mediterranean Connections, Maritime Transport Containers and Seaborne Trade in the Bronze and Early Iron Ages*, New York.
- KUHRT, A., 2019a, *Eski Çağda Yakın Doğu Cilt I*, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- KUHRT, A., 2019b, *Eski Çağda Yakın Doğu Cilt II*, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- LACOVARA, P. - MARKOWITZ, Y.L., 2001. “Silver”, Ed.: D. B. Redford, *The Oxford Encyclopaedia of Ancient Egypt 3*, Oxford University Press, Oxford, pp. 286–288.
- LAFFINEUR, R. – VANDENABEELE, F., 1990. *Cypriote Antiquities in Belgium* (SIMA 20:13), Göteborg.
- LATACZ, J. - STARKE, F., 2006. “M.Ö. 2. binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 189-194.
- LIVERANI, M. - JAFFE, M. L., 1979. *Three Amarna Essays*, Undena Publ.
- MAGUIRE, C. L., 2009, “The Cypriote Pottery and Its Circulation in the Levant, Tell el-Dab'a”, *Österreichische Akademie der Wissenschaften*, Vienna, pp. 26-37.
- MAIER, F.G., 1964. *Cypern: Insel am Kreuzweg der Geschichte*. Kohlhammer, Stuttgart.
- MASPERO, G., 2008, *History of Egypt*, 1, London.
- MATTHAUS, H., 2006, “Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 335-368.
- MERRILLEES, R.S., 1962. “Opium trade in the Bronze Age Levant”, *Antiquity* 36, pp. 287-292.
- MERRILLEES, R.S., 1968. *The Cypriote Bronze Age Pottery Found in Egypt* (SIMA 18), Göteborg.
- MERRILLEES, R.S., 2002. “The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style”, *BASOR*, No. 326, pp. 1-9.
- MERTZ, B., 2009. *Red Land, Black Land – Daily Life in Ancient Egypt*, Londra.
- MIEROOP, M.V.D., 2006. *Antik Yakındoğunun Tarihi (İ.Ö. 3.000-323)*, Çev.: Sinem Gül, I. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- MOOREY, P.R.S., 1973. “Some Syro-Phoenician Bronze Caryatid Stands”, *Levant* 5, pp. 83-90.
- MOOREY, P.R.S., 1994. *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Clarendon Press, Oxford.

- MORAN, W.L., 1992. *The Amarna Letters*, Baltimore.
- MUHLY, J. D., 1977. “The Copper Ox-hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade”, *British Institute for the Study of Iraq*, 39/1, pp. 73-82.
- MUHLY, J.D., 1996, “The significance of metals in the Late Bronze Age economy of Cyprus, The Development of the Cypriot Economy From the Prehistoric Period to the Present day”, pp. 45-60.
- MUHLY, J. D., 1997. *Cyprus*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, II, New York.
- MUMFORD, G.D., 2014. “Egypt and The Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, Ed.: Margreet L. Steiner - Ann. E. Killebrew, Oxford, pp. 69- 89.
- NICHOLSON, P.T., 1993. *Egyptian Glass and Faience*, (Shire Egyptology Series 19), Aylesbury.
- NICHOLSON, P.T. - HENDERSON, J., 2000. “Glass”, in P.T. Nicholson - I. Shaw (eds), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge, pp. 195-224.
- NYS, K., 2001. “Base-ring bull-shaped vases in context”, *In The Chronology of Base-ring Ware and Bichrome Wheel-made Ware*, Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, pp. 95-122.
- ÖZDAŞ, H., 2011. “2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 115-126.
- ÖZKAN, S., 1995. “Önasya’da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10/1, ss. 211-217.
- ÖZKAN, S., 2007. “Ülkemizde Bulunmuş Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/1, ss. 77-116.
- ÖZKAN, S., 2019, *Osmanlı Devletinde Arkeolojik Kazılar ve Müzecilik*, İzmir.
- PELTENBURG, E., 1986. “Ramesside Egypt and Cyprus”, V. Karageorghis (ed), *Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident'*, Nicosia 8-14 September 1985, Nicosia, pp. 149-179.
- PELTENBURG, E., 2007. “Hathor, faience and copper on Late Bronze Age Cyprus”, *CCEC 37*, pp. 375-394.
- PETRIE, F. – BRUNTON, G., 1924. *Sedment I-II*, London.
- PICAZO, M., 2008. “Greek terracotta figurines: images and representations of everyday life”, Eds. S. Montón-Subiás – M. Sánchez-Romero, *Engendering Social Dynamics: The Archaeology of Maintenance Activities*, BAR International Series 1862. Oxford, pp. 57-63.
- POPHAM, M., 1972. “White Slip Ware”, *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV, Part IC: The Late Cypriote Bronze Age, Architecture and Pottery* by Paul Aström, Lund, pp. 431-471.

- PRIMAS, M., 2006. “Avrupa’da bulunan öküzgönü külçeler”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 387-395.
- PULAK, C., 1994. “Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 219-238.
- PULAK, C., 1998. “The “Uluburun Shipwreck: An Overview”, *International Journal of Natural Archaeology* 27, pp. 188-224.
- PULAK, C., 2006. “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 57-104.
- PULAK, C., 2010. “Uluburun Shipwreck”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, Ed.: Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, pp. 862-876.
- RAINEY, A.F., 2015. *The El-Amarna Correspondence 2 vol set. A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets*, 1-2, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Brill, Leiden Boston.
- ROBERTSON, I., 1987. *Cyprus*, London: Published by A&C Black (Publishers) Limited.
- SCHNEIDER, T., 2006. “Geç Tunç Çağı’nda Mısır”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 229-236.
- SERTER, V. Z., 1975. *Kıbrıs Tarihi*, Özel Baskı, Lefkoşa.
- SCHULZ, R., 2007. *Khepereru - Scarabs: Scarabs, Scaraboids, and Plaques from Egypt and the Ancient Near East in the Walters Art Museum*, Baltimore, Oakville/Baltimore.
- STEEL, L., 2005. “Cyprus before history: from the earliest settlers to the end of the Bronze Age”, *American Journal of Archaeology*, 109/3 (Jul., 2005), pp. 578-580.
- STEEL, L., 2010. “Cyprus”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Aegean*, Ed.: Eric H. Cline, Oxford, pp. 804-819.
- STOLLNER, T., 2006. “Tunç Çağında Hammadde Olarak Kullanılan Minerallere Genel Bir Bakış”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum. ss. 453-477.
- STRABON, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, Kitap XII-XIV, Çev.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Dördüncü Baskı, 2000, İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1963. “Türkiye’nin Coğrafi Mevkii ve Bu Mevkii İle İlgili Bazı Meseleler”, *İ.Ü. Coğr. Enst. Dergisi*, 7/13, ss. 50-63.
- ÜNAL, C.C., 2000. “Bronz Çağ’da Deniz Ticareti”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, 1, ss. 185 - 197.

- WALLENFELS, R., 2000. *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, IV, New York.
- WEBB, J.M., 2014. “Cyprus during the Early Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, Ed.: Margreet L. Steiner - Ann. E. Killebrew, Oxford, pp. 352-367.
- WHEELER, T.S. - MADDIN, R. - MUHLY, J.D., 1975. “Ingots and the Bronze Age Copper Trade in the Mediterranean: a progress report”, *Expedition*, Summer, pp. 31-39.
- WIJNGAARDEN, G.J.V., 2002. *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in Levant, Cyprus and Italy (ca. 1600-1200 BC)*, Amsterdam University Press, Wiesbaden.
- YALÇIN, Ü. - PULAK, C. - SLOTTA, R., 2006. *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ege Yayınları, Bochum.
- YALÇIN, Ü., 2013. “Genç Tunç Çağında Küreselleşme”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 33, ss. 44-57.